

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΤΑΙΡΟΥΣ	1
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. ΔΟΝΤΑΣ	
'Η συνεργασία με τὸν Ἰωάννη Τραυλὸ στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Α' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων	3-6
ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΟΣ Θ. ΜΠΟΥΡΑΣ	
Τὸ ἀναστηλωτικὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ	7-11
ΑΓΓΕΛΟΣ Σ. ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ	
Γιάννης Τραυλός: Ὁ ἄνθρωπος καὶ οἱ ἀξίες του	13-16
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ	
Τὸ ἀτυκὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ	17-20
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΚΚΟΥ	
'Η ἐπανεκδοσὴ τοῦ βιβλίου <i>Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν</i>	21-24
'Εργογραφία Ἰωάννη Τραυλοῦ	25-28

Ὁ Μέντωρ, Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας,
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως.

Ἵπεύθυνος ἔκδοσης: Ἀντώνιος Χριστοδούλου
Ἐπιμέλεια κειμένων: Κλειῶ Δάκαρη

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθήναι, Fax (01) 3644 996

ISSN 1105-7181

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ 29

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1994

Πρὸς τοὺς ἐταίρους

Στὶς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν δημοσιεύονται οἱ σύντομες ὀμιλίες ποὺ ἔγιναν στὶς 15 Δεκεμβρίου 1993 εἰς μνήμην Ἰωάννη Τραυλοῦ, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπανεκδόσης τοῦ δυσεύρετου βιβλίου του Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν. Ὅπως ἔχει ἤδη γίνεи γνωστὸ στοὺς ἐταίρους, τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ βρίσκεται στὴν Ἐταιρεία καταταγμένο καὶ καταγραμμένο λεπτομερῶς.

Τῆ φετινῆ χρονιᾷ συμπληρώνονται 100 χρόνια ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ 1894 ποὺ συγκλόνισαν τὴν Ἐταιρεία καὶ προκάλεσαν τὴν ἀποχώρησις στὶς 27 Δεκεμβρίου τοῦ Στεφάνου Ἀθ. Κουμανοῦδῃ ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γραμματέως τῆς Ἐταιρείας. Τὰ γεγονότα αὐτὰ δημιουργήθηκαν ἐπίτηδες, μὲ σκοπὸ νὰ ἀπομακρυνθῆ ὁ Σ.Α.Κ. Ἡ Συνέλευσις τῶν ἐταίρων ἀποδοκίμασε τὴ μεθόδευσις καὶ ἐξέλεξε στὶς 4 Δεκεμβρίου 1894 τὸν Κουμανοῦδῃ ὡς Γραμματέα σχεδὸν μὲ παμψηφία. Ἡ φοβερὴ περιπέτεια τῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1894, ποὺ εἶχε ὡς τελικὸ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάληψις τοῦ ἀξιώματος τοῦ Γραμματέως ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Καββαδία καὶ τὴ βαθιὰ ἀλλαγὴ τοῦ Ἰδρύματος, θὰ ἐξιστορηθοῦν σὲ προσεχῆς τεύχος.

Φέτος γιορτάζουμε 50 χρόνια ἀπὸ τὶς 12 Ὀκτωβρίου 1944, ἡμέρα τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ἀθήνας. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ναζιστικῆς κατοχῆς τὰ ἀρχαῖα τοῦ τόπου μας εἶχαν μεγάλες περιπέτειες ποὺ ἄρχισαν, οὐσιαστικά, μὲ τὴν κήρυξις τοῦ πολέμου στὶς 28 Ὀκτωβρίου 1940. Οἱ τότε λίγοι Ἑλληνες ἀρχαιολόγοι μῆσα σὲ ἀντίξοες, δραματικῆς, καὶ ἀκόμη τραγικῆς περιστάσεις, προστάτησαν τὰ ἀρχαῖα ὅσο μποροῦσαν καί, πολλῆς φορῆς, ὅσο τοὺς ἐπέτρεπε ὁ ξένος εἰσβολέας.

B.X.II.

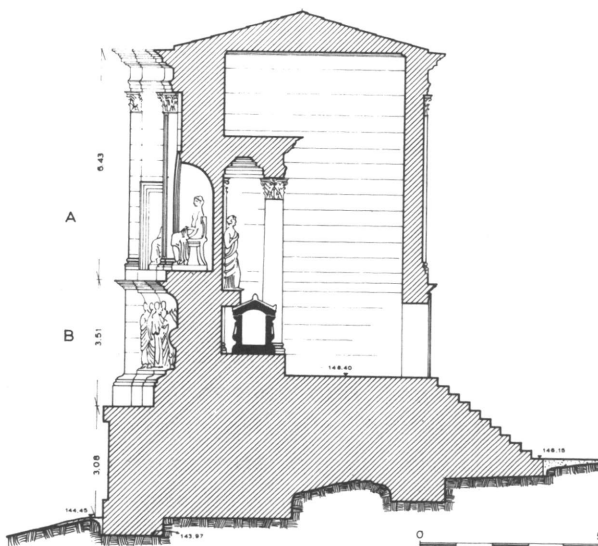

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. ΔΟΝΤΑΣ

Η ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ ΤΡΑΥΛΟ ΣΤΙΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΗΣ Α' ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΘΗΚΑΜΕ ΑΠΟΨΕ ΕΔΩ για να τιμήσουμε την μνήμη του Γιάννη Τραυλού ό οποίος πρόσφερε όσο λίγοι στην γνώση της αρχαιολογίας και των μνημείων του τόπου μας. Οι ανασκαφές, οι αναστηλώσεις, οι μελέτες του Τραυλού, αρχαιολογικές, τοπογραφικές και άλλες, κάλυψαν όπως είναι γνωστό πολλές εποχές του ελληνικού πολιτισμού, από την προϊστορική αρχαιότητα έως τα νεοκλασσικά των ημερών μας, και πολλές από τις περιοχές του ελληνικού κόσμου έως την έσχατηιά της Κύπρου.

Ίδιαίτερα, όπως ξέρουμε, το έργο του Τραυλού επικεντρώθηκε στην έρευνα και μελέτη της ίδιας της Αθήνας και της Αττικής, των οποίων αποστάγματα υπήρξαν τα τρία πολύτιμα βιβλία του: 1. *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών*, που εκδόθηκε το 1960 και του οποίου δεύτερη έκδοση είδε έντελώς πρόσφατα το φώς της δημοσιότητας. 2. *Εικονογραφημένο Λεξικό των Αρχαίων Αθηνών*, που εκδόθηκε το 1971 από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ίνστιτούτο στα γερμανικά και τα αγγλικά, και 3. Το αντίστοιχο *Εικονογραφημένο Λεξικό της Αρχαίας Αττικής*,

Το μνημείο του Φιλοπάππου,
ἀναπράστασις
(*BL Athen*, εικ. 585).

που επίσης εκδόθηκε από το Γερμανικό 'Αρχαιολογικό 'Ινστιτούτο το 1988. Και τὰ τρία αὐτὰ βιβλία τοῦ Τραυλοῦ εἶναι γιὰ τοὺς χώρους οἱ ὁποῖοι συνθέτουν τὴν πολυτιμότερη λειψανοθήκη τῆς ἀρχαίας μνημειακῆς κληρονομιάς μας μνημειώδεις ἐκδόσεις, πού ἀποτελοῦν βασικά ἐγχειρίδια γι' αὐτοὺς πού ἐπιζητοῦν τὴν παρατέρα ἔρευνα καὶ μελέτη αὐτῶν τῶν χώρων καὶ μνημείων.

Γιὰ τὸ πολυειδὲς ἔργο τοῦ Τραυλοῦ σὲ ἀνασκαφές, μελέτες καὶ ἐπιστημονικὴ δράση θὰ σᾶς μιλήσουν οἱ ἐπόμενοι ὁμιλητές. Ἐγὼ θὰ περιοριστῶ σὲ μερικὲς χαρακτηριστικὲς ἀναμνήσεις μου ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς γνωριμίας καὶ συνεργασίας μου μὲ τὸν Τραυλό, τότε πού ἤμουν Ἐπιμελητὴς τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν καὶ στὴν συνέχεια Ἐπιμελητὴς καὶ Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀκροπόλεως, ὅταν δηλαδὴ ἡ ζώνη ἀρμοδιότητάς τῆς Α' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων περιορίστηκε σὲ στενώτερα ὄρια γύρω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη.

Στὴν Ἀθήνα μετατέθηκα ὡς Ἐπιμελητὴς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1954 ἀπὸ τὴν Ρόδο, ὅπου ὑπηρετοῦσα ἔως τότε. Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων ἦταν ὁ Γιάννης Μηλιάδης, ὁ ὁποῖος μοῦ ἀνέθεσε ἀμέσως τὶς ἐξωτερικὲς ἐργασίες τῆς Ἐφορείας. Στὰ χρόνια ἐκεῖνα, πού πρωτοἀρχίζε ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότης στὴν Ἀθήνα καὶ τὰ ἀρχαῖα ἔρχονταν στὸ φῶς σὲ κάθε νέα οἰκοδομή, εἶναι πού γνωρίστηκα μὲ τὸν Τραυλό ὁ ὁποῖος ἐργαζόταν στὶς ἀμερικανικὲς ἀνασκαφές τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς. Ὁ Τραυλὸς μοῦ πρόσφερε ἀμέσως τὴν συνδρομὴ του στὸ ἀνασκαφικὸ μου ἔργο, στὴν ἀπὸ μέρους μου ἀποτύπωση τῶν ἀνακαλυπτομένων, ἀλλὰ καὶ μὲ δικές του ἀποτυπώσεις τῶν ἀποκαλυπτομένων καὶ μὲ τὴν παροχὴ τῶν πολυτιμῶν γνώσεών του καὶ τῆς πείρας του, κατὰ τὶς συζητήσεις πού εἴχαμε, γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἀρχαίων πού ἔρχονταν στὸ φῶς. Σ' αὐτὸν χρωστῶ τὴν μύησή μου στὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα συνεχῶς καὶ ποικίλα καὶ σὲ διαφορετικὸ βαθμὸ δυσκολίας θέτει σὲ κάθε περίπτωση ἢ κάθε ἀνασκαφῆ. Ἰδιαιτέρα πολύτιμη μοῦ στάθηκε ἡ συμπαράσταση τοῦ Τραυλοῦ τὴν ἐπόμενη χρονιά, τὸ 1955, ὅταν ἡ Ἐφορεία διεξήγαγε μεγάλες ἀνασκαφές στὰ νότια τῆς Ἀκροπόλεως, κυρίως ἐκεῖ ὅπου ἀποφασίστηκε τότε ἡ μετατόπιση τῆς λεωφόρου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, ἀπὸ τὴν παλαιὰ τῆς χάραξη πού κατέληγε στὴν πλατεία τοῦ Ὁδείου τοῦ Ἡρώδου Ἀττικῆ στὴν χάραξη πού ἔχει σήμερα καὶ τὴν συνδέει ἄμεσα μὲ τὴν λεωφόρο Ἀποστόλου Παύλου. Ἡ μετατόπιση τῆς λεωφόρου προκάλεσε μεγάλες καὶ συνεχεῖς ἀνασκαφές, οἱ ὁποῖες ἔφεραν στὸ φῶς σημαντικὰ λείψανα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τρία ἀξίζουν ἰδιαιτέρα νὰ μνημονευθοῦν:

1. Τό —καὶ σήμερα ὁρατό— ἱερὸ τῆς Νύμφης, ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν κλίμακα πού ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴν λεωφόρο στὴν πλατεία τοῦ Ἡρωδείου. Τὸ

ιερό είναι ένα μικρό υπαίθριο τέμενος που βρέθηκε γεμάτο από έναν άπιστευτα μεγάλο αριθμό σπασμένων, αλλά θαυμάσιας ποιότητας μελανόμορφων και έρυθρόμορφων άγγείων.

2. Ένα κλασικῶν χρόνων σπίτι, λίγο ανατολικώτερα, που είχε ζήσει έως τὴν ἡμέρα τοῦ 86 π.Χ. που οἱ στρατιῶτες τοῦ Σύλλα μπῆκαν στὴν Ἀθήνα. Τὸ δάπεδο τοῦ σπιτιοῦ ἦταν στρωμένο ἀπὸ κουζινικά καὶ ἄλλα σκευὴ ἀναποδογυρισμένα καὶ σπασμένα ἀπὸ τὴν ξαφνικὴ καταστροφή.

3. Τμῆμα ἐνὸς πολὺ μεγάλου κτηρίου τοῦ τέλους τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ 400 μ.Χ., που ἔζησε ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 6ου αἰῶνα, τὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ κτήριο αὐτὸ ἔσωζε σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ διαμερίσματά του τοὺς τοίχους του σὲ ὕψος πλέον τῶν τεσσάρων μέτρων καὶ ὁ κύριος ἀψιδωτὸς χώρος του εἶχε τὸ δάπεδό του στρωμένο μὲ μωσαϊκό. Ἡ ὑπόθεσή μου, ἀπόρροια συζητήσεων που εἶχα μὲ τὸν Τραυλό, ὅτι τὸ κτήριο ἦταν ἢ ἔδρα τῶν φιλοσόφων τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς τῆς ὕστατης ἀρχαιότητος, ἔτυχε ἀπὸ τότε γενικῆς ἀποδοχῆς.

Ἡ πλούσια αὐτὴ δραστηριότητα τῆς Ἐφορείας, που ἐκτάθηκε στοὺς περισσότερους μῆνες τοῦ 1955, ὀφείλει πολλὰ στὸν Τραυλό. Ἐρχόταν κάθε ἡμέρα νὰ ἰδεῖ, νὰ σχεδιάσει καὶ νὰ ὑποδείξει, νὰ συζητήσει μαζί μου, νὰ συμβουλευθεῖ, πάντα ἀκούραστος καὶ πάντοτε μὲ τὸ γνωστὸ σὲ ὄλους, ὅσοι τὸν γνώρισαν προσωπικά, ἤπιο καὶ φιλικὸ ὕφος του, καὶ μὲ πολλὴ μετριοφροσύνη που ὅμως ἔκρυβε θησαυρὸ γνώσεων καὶ πείρας.

Τὰ ἴδια ἔγιναν καὶ στὴν ἀνασκαφὴ που διεξήγαγε ἡ Ἐφορεία τὸν ἴδιο καιρὸ στὰ ὑπόγεια τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν, ὅπου βρέθηκε ἓνα πρωτογεωμετρικὸ νεκροταφεῖο, καὶ στὴν ὁδὸ Ἐρεχθείου, νοτίως τῆς λεωφόρου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, ὅπου ἐξ αἰτίας ἐργασιῶν τῆς Ἐταιρείας Ὑδρεύσεως ἦλθε στὸ φῶς σὲ ὀλόκληρο τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ μία ἀπὸ τὶς πύλες τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτὴν ἓνα υπαίθριο ἡρώον, ἀλλὰ καὶ μία συστάδα πολὺ παλαιότερων τάφων τῶν ὑπομυκηναϊκῶν, τῶν πρωτογεωμετρικῶν καὶ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων.

Ὁ Τραυλὸς ἐρχόταν καὶ σ' αὐτὲς τὶς ἀνασκαφὲς πρόθυμα σὲ κάθε πρόσκλησή μου, ὄχι σπάνια ὅμως καὶ μὲ δική του πρωτοβουλία, καὶ δὲν σταμάτησε ποτὲ νὰ σχεδιάζει, νὰ ἀποτυπώνει καὶ νὰ μὲ βοηθεῖ, πάντοτε ἀποτελεσματικά, στὴν σύνταξη τῶν ἡμερολογίων μου καὶ τὸν σχεδιασμὸ τῶν ἀνασκαφικῶν τομῶν.

Τὸ κυριώτερο ἴσως γιὰ μένα ὄφελος ἀπὸ τὴν ἐπαφή μου μὲ τὸν Τραυλό ἦταν ὅτι μὲ ἔμαθε (σὲ συνεργασία μὲ τὸν πολύτιμο ἀρχιεργάτη Γιάννη Καραμῆτρο) νὰ διακρίνω τὰ ἀνασκαφικὰ στρώματα, νὰ ἀντιλαμβάνομαι τὴν σημασία που ἔχει ἡ ὕψη, τὸ χρῶμα καὶ ἡ σχέση τοῦ κάθε στρώματος μὲ τὰ κτίσματα μὲ τὰ ὁποῖα συνδέεται, γιὰ τὴν ἀποκατά-

σταση τῆς ἱστορίας τους καὶ τοῦ χώρου, πάντα φυσικά σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ κεραμικά καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ περιεῖχαν τὰ στρώματα, πράγματα ἐξαιρετικά πολύτιμα γιὰ κάθε ἀνασκαφέα, ποὺ δυστυχῶς δὲν εἶχα διδαχθεῖ στὸ Πανεπιστήμιο, ὅπως οἱ πλεῖστοι ἀρχαιολόγοι, τὰ χρόνια ἐκεῖνα.

Ἀπὸ τὴν κατοπινὴ συνεργασία μου μὲ τὸν Τραυλὸ, θυμοῦμαι ἰδίως τότε ποὺ βρέθηκαν τὰ μεγάλα οἰκοδομικά λείψανα τοῦ ἐπιβλητικοῦ ἀδριανείου Πανθέου στὴν ὁδὸ Ἀδριανοῦ, ὅτι ἡ ταυτότητάς του μᾶς ἤλθε ἀπὸ κοινοῦ στὸν νοῦ καθὼς μελετούσαμε τὰ ἐντυπωσιακὰ ἐκεῖνα λείψανα.

Ἡ συνεργασία μου μὲ τὸν Τραυλὸ ὑπῆρξε πολὺ πιὸ ἐκτεταμένη ἀπὸ τὰ παραδείγματα ποὺ ἀνέφερα, ἔστω καὶ ἂν αὐτὰ ὑπῆρξαν τὰ σπουδαιότερα. Ἔτσι σφυρηλατήθηκε μιὰ φιλία ποὺ κράτησε χρόνια καὶ ἐπεκτάθηκε καὶ σὲ ἄλλους χώρους συνεργασίας: στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε μέλος ὁ Τραυλὸς πολὺ παλαιῶ, κυρίως ὅμως Ἀντιπρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἀπὸ τὸ 1980 ἕως τὸ 1985 ποὺ πέθανε, τότε ποὺ καὶ ἐγὼ ἤμουν μέλος του, ἀλλὰ καὶ στὴν Ἐπιτροπὴ Ἀκροπόλεως, τῆς ὁποίας μαζί ὑπήρξαμε ἰδρυτικά στελέχη ἀπὸ τὸ 1975 ποὺ συγκροτήθηκε ὡς Ὁμάδα Ἐργασίας καὶ κατόπιν τὸ 1977, ποὺ θεσμοθετήθηκε ὡς Ὁργανο τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ.

Σὲ ὅλους τοὺς χώρους ποὺ συνεργάστηκα μὲ τὸν Τραυλὸ ἴδιες πάντοτε ἦσαν οἱ ἀρετές του: ἀκαταπόνητη ἐργατικότητα καὶ ἀφοσίωση στὸ ἔργο του, ἀντοχή, μιὰ πάντοτε καθαρὴ καὶ προσγειωμένη ἀντίληψη τῶν πραγμάτων, σχέδια ἐκπληκτικῆς διαύγειας καὶ ἀναγνωσιμότητας, «ὀμιλοῦντα» συστηματικὲς σκέψεις, ποὺ συνδυασμένες μὲ διορατικότητα τὸν βοηθοῦσαν στὴν διατύπωση ὑποθέσεων, ποτὲ ὅμως δὲν ξεστράτιζαν σὲ ριψοκίνδυνους ἀκροβατισμούς. Ὁ συστηματικὸς χαρακτήρας τοῦ Τραυλοῦ, ποὺ ἐκδηλωνόταν καὶ στὶς συζητήσεις ἀκόμη τῶν θεμάτων, φάνηκε καὶ ὅταν μετὰ τὸν θάνατό του τὸ ἀρχεῖο του περιῆλθε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, χάρις στὴν ἐξαιρετικὰ γενναιοδωρὴ προσφορὰ τῆς οἰκογένειάς του. Τὰ θέματα στὰ ὁποῖα εἶχε δουλέψει ἐπὶ χρόνια ἦταν μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια τακτοποιημένα σὲ φακέλους ποὺ διευκόλυναν κατὰ πολὺ τὸ ἔργο τῆς καταγραφῆς καὶ τῆς ἀρχειοθέτησής τους ποὺ ἀνέλαβε ἡ Ἑταιρεία.

Τελειώνοντας θὰ ἤθελα νὰ ἐκφράσω στοὺς νέους ἐπιστήμονες τὴν εὐχὴ ὅπως οἱ ἀρετές τοῦ Τραυλοῦ, τίς ὁποῖες μὲ μεγάλη σύντομία διέγραψα παραπάνω, ἀποτελέσουν πρότυπα στὴν ζωὴ καὶ τὴν σταδιοδρομία τους: ἡ ἐργατικότητα, ἡ ἀφοσίωση στὸ ἔργο, ἡ θετικότητα, ἡ ἐπιστημονικὴ εὐσυνειδησία καί, ὄχι λιγώτερο, ἡ ἀνθρώπινη ζεστασιά, ποὺ τόσο λείπει δυστυχῶς στὶς ἡμέρες μας.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Θ. ΜΠΟΥΡΑΣ

ΤΟ ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΤΡΑΥΛΟΥ

ΟΤΑΝ ΠΡΟ ΟΚΤΑΕΤΙΑΣ Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΡΑΥΛΟΣ έκλεινε τὸν βίο του σ' αὐτὸν τὸν κόσμο, ἄφηνε πίσω του ἓνα πολὺ σημαντικὸ ἔργο. Ἰδιαίτερα γιὰ τὴν Ἀρχαιολογία καὶ τὴν Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς. Δὲν χρειάζεται νὰ ἐπαναλάβω ὅτι ὑπῆρξε ὑπόδειγμα ἐργατικότητος, σεμνότητος καὶ ἀγάπης γιὰ τὰ ἀρχαῖα. Δούλευε μοναχικὸς μὲ ἓνα σπάνιο πάθος γιὰ τὴν τελειότητα, τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποῖου τὸ βλέπομε στὰ βιβλία καὶ τὰ ἄρθρα του.

Ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς ἦταν ὁ σοφὸς ἀρχιτέκτων-ἀρχαιολόγος, ὁ λόγιος ἀρχιτέκτων, ποὺ συνέχιζε τὴν παράδοση τῶν μεγάλων Γερμανῶν καὶ τοῦ Ἀναστασίου Ὁρλάνδου. Γι' αὐτόν, ἂν καὶ ἡ ἀρχαιολογία δὲν εἶχε μυστικά, κύριο ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης καὶ τῆς φροντίδας του ἦταν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ. Τοὺς συνεργάτες του τοὺς ἐξέπλησσε μὲ τὶς ἄπειρες τεχνικὲς καὶ κατασκευαστικὲς του γνώσεις καὶ μὲ τὸ πρακτικὸ του πνεῦμα. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ θεωρητικὴ του κατάρτιση καὶ ἐμπειρία τὸν ἔκαναν ἀπαράμιλλο στὴν ἐρμηνεία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων, ἡ ἔξοχη

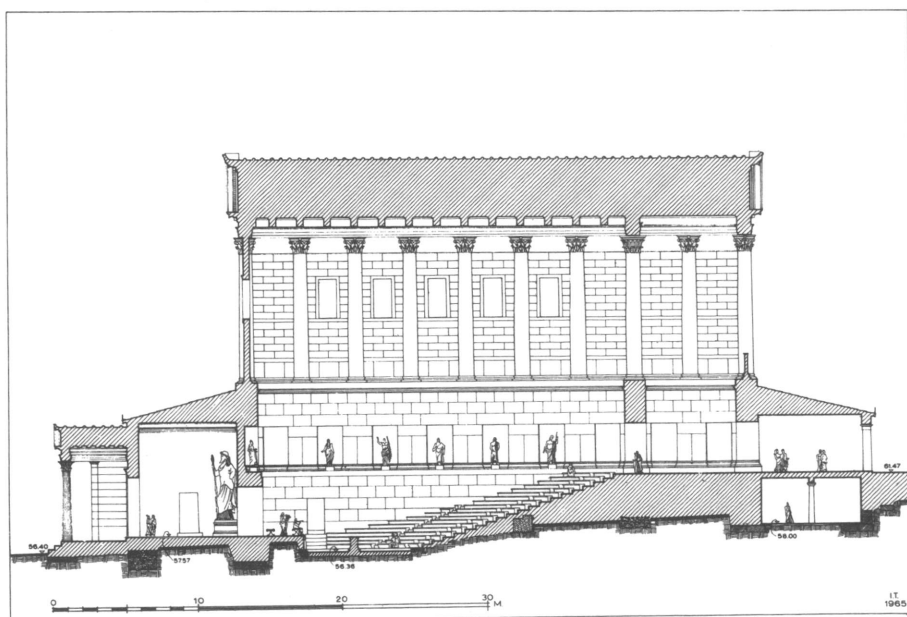
Ὀλυμπιεῖον. Τὸ πρότυπο καὶ ὁ περίβολος τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ 1959 (BL Athen, εἰκ. 529).

σχεδιαστική του ικανότητα τοῦ ἐπέτρεπε νὰ δίνει ἀμέσως πειστικὲς καὶ σωστὲς ἀναπαραστάσεις τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς σὲ σύνολα καὶ σὲ λεπτομέρειες. Ἡ ἐμπιστοσύνη του στὴν σκληρὴ ἐργασία καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά της τὸν ἔκαναν τελικῶς νὰ δυσπιστεῖ γιὰ τὶς μοντέρνες μεθόδους τόσο στὸ γραφεῖο, ὅσο καὶ στὸ ἐργοτάξιο.

Ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς δὲν πῆρε ποτὲ κρατικὴ ἐπίσημη θέση καὶ κατὰ συνέπεια τὸ ἀναστηλωτικὸ του ἔργο, συγκρινόμενο μάλιστα μὲ τὸ ἀνασκαφικὸ καὶ τὸ συγγραφικὸ, εἶναι μᾶλλον περιορισμένο. Τὰ προσόντα του τὸν ἔκαναν ιδεώδη ἀναστηλωτῆ, δὲν εἶχε ὅμως πολλὲς εὐκαιρίες. Καὶ ἀκόμη βλέπομε ὅτι ἀρκέσθηκε στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τὴν τεχνικὴ κάλυψη ὀρισμένων μεγάλων ἀναστηλώσεων, χωρὶς νὰ ἔχει συμμετάσχει στὸν προγραμματισμὸ καὶ στὴν διαδικασίᾳ λήψεως τῶν ἀποφάσεων γι' αὐτές. Γίνεται αὐτὸ σαφὲς σὲ σχέση πρὸς τὸ σοβαρότερο ἔργο του, τὴν ἀναστήλωση τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου στὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορά. Ἀκοῦστε πῶς ὁ ἴδιος περιέγραψε τὴν συμμετοχὴ του στὸ ἔργο (σελ. 506): «...μεταξὺ 1949 καὶ 1953 ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασσικῶν Σπουδῶν, μὲ τὸν Ὅμηρο Thompson ὡς field director, πραγματοποίησε τὴν πλήρη ἀνασκαφὴ καὶ τὴν μελέτη τῆς στοᾶς, καθὼς καὶ τῶν πρωϊμότερων κατασκευῶν ποὺ ἔκειντο ἀπὸ κάτω. Συγχρόνως ὁ ἀρχιτέκτων Ἰωάννης Τραυλὸς ἀνέλαβε τὴν ἀναπαράσταση τῆς στοᾶς σὲ κατόψεις καὶ σχέδια,

Ἀναπαράσταση τοῦ Ὁδείου τοῦ Ἀγρίππα. Τομὴ κατὰ μῆκος, ἄποψη πρὸς τὰ ἀνατολικά (BL Athen, εἰχ. 473).

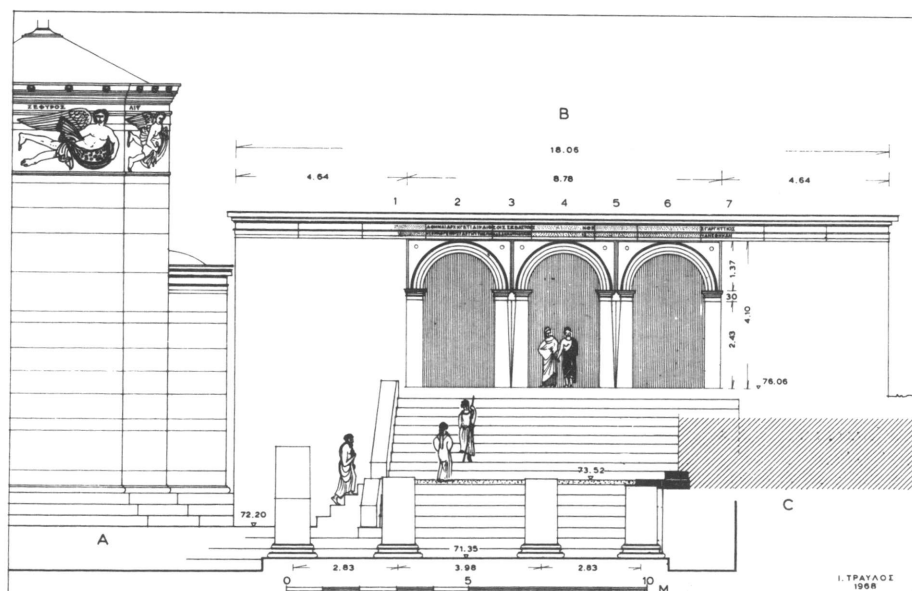

τὰ ὅποια χρησίμευσαν ὡς βάσεις γιὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ κτηρίου. Αὐτὴ ἔγινε μεταξὺ 1953 καὶ 1956 μὲ τὸν σκοπὸ νὰ ὑπάρξει ἓνα μουσεῖο γιὰ τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς...».

Τὸ διάστημα τῶν 40 χρόνων ποὺ διέρρευσαν ἀπὸ τὴν ἀναστήλωση τῆς στοᾶς ἐπιτρέπει μιὰν ἀντικειμενικότερη θεώρηση καὶ κριτικὴ τοῦ ἐγχειρήματος. Σήμερα δὲν θὰ ἐπραγματοποιεῖτο. Ὅχι μόνον γιὰ λόγους ἀρχῶν ἀλλὰ κυρίως γιὰτὶ δὲν ὑπάρχουν τὸ σθένος, ἡ ἐργατικότητα, ἡ ὀργάνωση, ἡ ἐπιστημοσύνη καὶ τὸ θάρρος τῶν ἀνθρώπων τῆς δεκαετίας τοῦ '50. Ἀλλὰ οἱ αὐστηρὲς κρίσεις ποὺ ἀκούσθηκαν κατὰ καιροὺς, ἀφοροῦν μόνον στὴν πρόθεση καὶ στὶς ἀρχὲς καὶ ὄχι σ' αὐτὰ γιὰ τὰ ὅποια εἶχε τὴν εὐθύνη ὁ Τραυλός. Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ προηγούμενα, τοῦ ὀφείλομε τὴν ἀναπαράσταση τῆς ἀρχαίας μορφῆς τοῦ κτηρίου γιὰ τὴν ὁποία μόνον ἔπαινοι ὑπάρχουν. Ὁ Τραυλός ἔγραψε ἓνα κείμενο γιὰ τὴν ἀναστήλωση αὐτὴ στὸ ἀπρόσιτο *Bulletin de l'Union des Diplômés des Universités de Belgique* τοῦ 1955, ἡ τελικὴ ὅμως δημοσίευση τοῦ μεγάλου μνημείου ποὺ θὰ γινόταν ἀπὸ ἀρχαιολόγους τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς καὶ θὰ ἀξιοποιοῦσε τὸ τεράστιο ἔργο τεκμηριώσεως καὶ σχεδιαστικῶν ἀναπαραστάσεων τοῦ Τραυλοῦ δυστυχῶς ποτὲ δὲν ὀλοκληρώθηκε.

Λίγο ἀργότερα ὁ Ἰωάννης Τραυλός μελέτησε καὶ ἐξετέλεσε ἓνα μικρὸ ἔργο ποὺ βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τοῦ προηγούμενου ἀπὸ πλευρᾶς

Μερικὴ ἀναπαράσταση τῆς πρόσοψης τοῦ Ἀγορανομείου. Α. Ὁρολόγιον τοῦ Κυρρήστου. Β. Ἀγορανομεῖον. C. Κτίριο ἄγνωστου προορισμοῦ (*BL Athen*, εἰκ. 47).

ἀρχῶν καὶ προθέσεων: τὴν μερικὴ ἀποκατάσταση τοῦ προτύλου τοῦ Ὀλυμπιείου. Ἐδῶ ἀξιοποιήθηκαν τὰ ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ μετὰ τὴν διακριτικὴ προσθήκη νέων δόθηκε ἓνα διδακτικὸ νόημα στὸ κτήριο: φάνηκε σαφῶς ἡ λειτουργία του ἐν σχέσει πρὸς τὸν περίβολο τοῦ ναοῦ.

Περισσότερο τολμηρὸς ἦταν ὁ Τραυλὸς στὴν ἀποκατάσταση τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς δύο ρωμαϊκῆς ἀψίδες τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος, ἀκριβοῦς ἀντιγράφου τοῦ τόξου τοῦ Ἀδριανοῦ παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον. Ἐπεσήμανε ἐδῶ 130 ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (βλ. ΑΔ 17, 1961-1962 Β', 46-47) καὶ ἐτοίμασε μελέτη ἀναστηλώσεως πού ἀνεδείκνυε τὸ μνημεῖο καὶ μάλιστα περισσότερο διδακτικὴ ἀπὸ τὸ τόξο τῶν Ἀθηνῶν, δεδομένου ὅτι σώζονταν κίονες καὶ οἱ ὀριζόντιες προχωρήσεις τοῦ θριγκοῦ του. Τὸ ἔργο ἄρχισε νὰ ἐκτελεῖται τὸ 1963-1964, δὲν προχώρησε ὅμως παρὰ ἐλάχιστα.

Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Τραυλοῦ γιὰ τὴν ἀναβάθμιση τῶν μνημείων μετὰ στόχο τὴν κοινωνικὴ πολιτιστικὴ τους λειτουργία φαίνονται περισσότερο σὲ τρία ἔργα, πού ὀλοκληρώθηκαν στὴν Κύπρο κατὰ τὸ διάστημα 1960-1980: τὶς ἀποκαταστάσεις τῶν Θεάτρων Σαλαμίνας καὶ Κουρίου, καθὼς καὶ τοῦ Ὠδείου τῆς Πάφου. Ἐδῶ τὰ ἀνακατασκευασμένα μέρη ὑπερέχουν σαφῶς ἀπὸ τὰ αὐθεντικά, ἡ μελέτη ὅμως ἀναπαραστάσεως ἦταν ἐξαντλητικὴ καὶ ἡ ἐπέμβαση ἀναστρέψιμη.

Στὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορά, συγχρόνως μετὰ τὴν στοὰ τοῦ Ἀττάλου, ἀναστηλώνονταν ἓνα δεῦτερο μνημεῖο, τὴν φορὰ αὐτῆ μεσαιωνικῆ: ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων. Καὶ ἐδῶ ἡ πρωτοβουλία ἀνήκε στὸν Ὀμηρο Thompson, ἡ ἔρευνα ὅμως καὶ τὰ σχέδια ἀποκαταστάσεως ἔγιναν ἀπὸ τὸν Τραυλό. Ἄν καὶ ἡ ἔκθεση ἐπὶ τῆς ἐπεμβάσεως ἀπὸ τὴν κυρία Alison Frantz εἶναι πολὺ συνοπτικὴ, εἴμαστε σὲ θέση νὰ ξέρομε ὅτι ἡ ἀνασκαφή, οἱ καθαρισμοί, ἡ διάκριση τῶν φάσεων, τὰ σχέδια τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως καὶ τῶν ἐνδιαμέσων σταδίων δουλειᾶς, ὅλα ἔγιναν ἀπὸ ἐκεῖνον. Καὶ ἐδῶ ὁ Τραυλὸς ὑπῆρξε τολμηρὸς γιὰτὶ δὲν ἐδίστασε νὰ προσθέσει καλλιτεχνικὰ στοιχεῖα, χωρὶς τὴν πλήρη τεκμηρίωσή τους, ὅπως εἶναι τὸ μεγάλο ὀμφάλιον τοῦ δαπέδου καὶ ἡ ζωφόρος τῆς προσόψεως μετὰ τὰ κουφικὰ κοσμήματα.

Ἄλλα σπουδαῖα ἀναστηλωτικὰ προγράμματα βυζαντινῶν μνημείων τῶν δεκαετιῶν τοῦ '50 καὶ τοῦ '60, στὰ ὁποῖα ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς συνέβαλε οὐσιαστικά, εἶναι τῆς Μονῆς τοῦ Θεολόγου στὴν Πάτμο καὶ τῆς Καισαριανῆς, ὅπου ἀπεκατέστησε τὸ τέμπλο τοῦ καθολικοῦ, τὰ κελλιά τῆς νοτίας πτέρυγος, τὴν τράπεζα μετὰ τὴν ἐστία καὶ τὸν λουτρόνα, συνεργαζόμενος μετὰ τὴν ἀείμνηστη Καίτη Ἀργυροπούλου.

Ἡ ἀποκατάσταση καὶ ἡ ἀλλαγὴ χρήσεως τῆς οἰκίας Δεκόζη-Βούρου, ἐνὸς ἀπὸ τὰ πρωιμότερα δείγματα (τοῦ 1833) τοῦ κλασικισμοῦ,

άνταποκρίνεται στὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ γιὰ τὴν νεώτερη ἀρχιτεκτονική. Τὸ κτήριο, ἔργο τῶν Lüders καὶ Hoffer ποὺ κάποτε στέγασε τὸν βασιλιὰ Ὅθωνα, μετετράπη ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα Εὐταξία σὲ Μουσεῖο τῆς Πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἐδῶ ὁ Τραυλὸς πραγματοποίησε μιὰν ὑποδειγματικὴ ἀποκατάσταση μὲ εἰδικὲς ἔρευνες γιὰ τὸν ἐσωτερικὸ διάκοσμο τοῦ σπιτιοῦ καὶ ἀπόλυτο σεβασμὸ τῆς μορφῆς του. Λίγο μεταγενέστερο εἶναι τὸ κτήριο τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς ἐπὶ τῶν ὁδῶν Γεωργίου Σταύρου καὶ Σταδίου, τὸ ὁποῖο ἐπίσης ἀποκαταστάθηκε βάσει μελέτης τοῦ ἰδίου.

Πολύτιμες τέλος ὑπῆρξαν οἱ ὑπηρεσίες του στὶς Ἐπιτροπὲς Συντηρήσεως τῶν Μνημείων Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος Φιγαλείας. Καὶ στὶς δύο ὑπῆρξε μέλος ἀπὸ τὴν ἴδρυσή τους, τὸ 1975. Στὴν Ἀκρόπολη ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς ὄχι μόνον συνέβαλε στὸν προγραμματισμὸ καὶ τὶς μελέτες τῶν περισσοτέρων ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἐμελέτησε ἓνα σύστημα πεζοδρόμων γιὰ τὴν ἀβλαβὴ διακίνηση τῶν ἐπισκεπτῶν ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ τὴν δίοδό τους διὰ τῶν Προπυλαίων. Ἡ συμβολή του στὴν διαμόρφωση τῶν νέων συναδέλφων ποὺ ἐργάζονται στὰ μεγάλα αὐτὰ ἀναστηλωτικὰ προγράμματα καὶ στὴν καθιέρωση μιᾶς μεθόδου ἐργασίας σὲ αὐτὰ ὑπῆρξε ἀνεκτίμητη.

Ἐπανέρχομαι στὴν παρατήρηση γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ εὐσυνειδησία τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ ὡς ἀρχιτέκτονος. Ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του δούλεψε στὸ σχεδιαστήριο παράγοντας πολύτιμα, σαφὴ καὶ ὠραῖα σχέδια. Τὰ δύο Λεξικά τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ οἱ τόμοι τῆς *Hesperia* μαρτυροῦν τὴν σχεδιαστικὴ αὐτὴ δεινότητα. Μερικὰ μάλιστα ἀπὸ τὰ σχέδιά του (ποὺ ἐδημοσιεύθηκαν ἐπανειλημμένως) εἶναι ἀριστουργήματα γραφιστικῆς, ὅπως τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἐν Ἐλευσίνι Τελεστηρίου, ἡ μερικὴ πρόσοψη καὶ τομὴ τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου καὶ ἡ πρόσοψη τῆς στοᾶς τοῦ Διός. Ἡ βούλησή του γιὰ τὴν ἐποπτικὴ παράσταση τῶν ἀρχαίων κτηρίων ἐκδηλωνόταν καὶ στὴν δημιουργία προπλασμάτων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα κοσμοῦν τώρα τὴν στοὰ τοῦ Ἀττάλου καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς Πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς ὡς ἀρχιτέκτων καὶ ἀναστηλωτὴς δὲν μᾶς ἄφησε μόνον ἓνα σημαντικότερο ἔργο, ἀλλὰ καὶ ἓνα παράδειγμα εὐσυνειδησίας, παραγωγικότητος καὶ σεμνότητος ποὺ πολὺ δύσκολα θὰ ξεπερασθεῖ.

ΑΓΓΕΛΟΣ Σ. ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΡΑΥΛΟΣ:
Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΤΟΥ

ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΤΡΑΥΛΟΥ τὸ πρωτάκουσα, παιδι ἀκόμη, ἀπὸ τὸν πατέρα μου. Μακαρίτης σήμερα κι αὐτός, μνημόνευε συχνὰ τὸν παλιό του φίλο, καθὼς ἀναπολοῦσε τὴ γενιὰ ἐκείνη τῆς δεκαετίας τοῦ '30 πὺ ἄφηνε πίσω της τὸ Πολυτεχνεῖο κι ἄνοιγε τὰ φτερά της μὲ τὴ διάθεση νὰ ξαναχτίσει τὴν Ἑλλάδα. Νὰ τὴ σηκώσει λίγο ψηλότερα, ὅπως πρόσταζε ὁ ποιητής. Ἦτανε μιὰ γενιὰ στιγματισμένη ἀνεξίτηλα ἀπὸ τὸ συνεχιζόμενο τότε δράμα τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς κι ἀπὸ ἓνα ὄραμα πὺ ἐπρόκειτο νὰ τὸ συντρίψουν στὴ συνέχεια οἱ μυλόπετρες τῆς ἱστορικῆς συγκυρίας: ἡ δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου, ὁ πόλεμος, ὁ ἐμφύλιος σπαραγμός, ἡ καθοριστικὴ γιὰ τὶς μετέπειτα ἐξελίξεις δεκαετία τοῦ '50, ἡ δικτατορία τοῦ '67. Τό'χει ἡ μοίρα τοῦ Πολυτεχνείου, φαίνεται, νὰ τρέφει ἀρχικὰ τὶς φλόγες τῶν ἐλπίδων μας, κατακαίοντας ἀργότερα τὰ ἰδανικά.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα κίολας βήματα τῶν συλλογισμῶν μου εἶναι προφανὴς ὁ παρορμητικὸς προσανατολισμὸς πρὸς μιὰ κατεύθυνση καθόλου χαρμώσυνη. Μὲ παρηγορεῖ βέβαια ἡ σκέψη πὺς ἄλλοι ὁμιλητὲς θὰ προβάλλουν περισσότερο τὰ αἰσιόδοξα, τὰ μετρήσιμα μὲ ἄλλα λόγια κέρδη τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν ἀνάλωση μιᾶς ὀλόκληρης ζωῆς ἐπάνω στὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος, ἀπὸ τὶς συνεχεῖς προσπάθειες ἑνὸς ἀνθρώπου νὰ προσδώσει μορφή καὶ νόημα στὰ ἡττημένα ἐρείπια, νὰ ἐνισχύσει τὴν ἀντοχὴ καὶ τὴ διάρκειά τους. Ἄν ὁ ἴδιος, δὲν κατόρθωσα νὰ προσαρμοστῶ ἀνάλογα, νὰ ἐκφραστῶ δηλαδὴ μὲ κλίμακες πὺ εὐχάριστες καὶ σὲ τόνους πὺ πανηγυρικούς, εἶναι γιὰτὶ ἀπὸ τότε πὺ ἀνέλαβα τὸ χρέος τῆς σύντομης αὐτῆς ἀναδρομῆς, ἀπὸ τότε πὺ ἀρχισα νὰ ἀναζητῶ τὸν ἄξονα ἐπάνω στὸν ὁποῖο θὰ θεμελιώνα τὸ σκεπτικὸ μου, ὁ νοῦς μου γύριζε καὶ ξαναγύριζε, ἀγκιστρωμένος μὲ πιεστικὴ ἐπιμονή, σὲ μιὰ παλιὰ συζήτηση γι' αὐτοὺς πὺ κουβαλοῦν στοὺς ὤμους τους τὴ Ρωμισύνη.

Ξέρω πολὺ καλὰ ὅτι ὁ λόγος μου μπορεῖ νὰ ξενίσει, ὅτι θὰ ταίριαζε περισσότερο μᾶλλον στοὺς ποιητὲς καὶ στὴ δική τους πνευματικὴ κατάθεση. Ἐξίσου καλὰ ὅμως μπορεῖ καὶ ὁ Τραυλὸς νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς ποιητής, ἀπ' ὅσους τουλάχιστον πιστεύουν ὅτι ποιητικὴ πράξη εἶναι καὶ γενικότερα ἡ δημιουργία μιᾶς νέας εἰκόνας ἀπὸ σκόρπια σπαραγάματα ἀσύνδετων ἐντυπώσεων καὶ τυχαῖες ἀναλαμπὲς ὑπαρκτῶν στοιχείων,

ἀπὸ τὴ βασιανιστικὴ διήθησις τῆς συνειδήσεως στὰ φίλτρα τῆς γνώσεως καὶ τῆς εὐαισθησίας. Δικαιολογημένα θὰ ἔπρεπε συνεπῶς νὰ τοῦ ἀπονεμηθεῖ ὁ τίτλος τοῦ ποιητῆ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ παρελθόντος, κατ' ἀναλογία πρὸς τὸν τίτλο τοῦ ποιητῆ τῆς νεώτερης ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς πού, ἂν δὲν ἔχει ἤδη, θὰ ὄφειλε νὰ ἀπονεμηθεῖ στὸν Πικιώνη. Καὶ ὅπως κάθε ποιητῆς, μὲ ἐξαιρετικὰ εὐαισθητοποιημένες τὶς κεραΐες του καὶ ἰδιαίτερα ὑψηλὸ τὸ δείκτη τῆς ὑπευθυνότητάς του, εἶναι ἓνας ἄνθρωπος πληγωμένος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τοῦ καιροῦ του, ἔτσι καὶ ὁ Τραυλὸς δύσκολα θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι παρέμεινε ἀνέγγιχτος ἀπὸ τὰ τραύματα πού σημάδεψαν τὶς πιὸ συνειδητὲς προσωπικότητες στὰ δέσκα χρόνια τῆς πρόσφατης ἱστορίας μας.

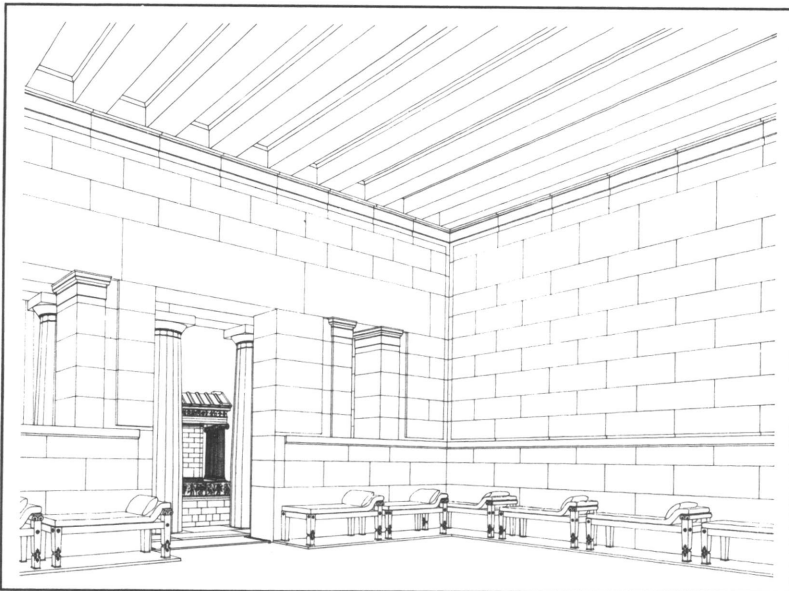
Κάπως ἔτσι διαμορφώνεται τὸ περίγραμμά τῶν ὁρίων, μέσα στὰ ὁποῖα σκιαγραφεῖται ὁ κόσμος τοῦ Γιάννη Τραυλοῦ, καθὼς καὶ τὸ εἰδικὸ βάρος πού ἀποκοτῶν στὴν περίπτωσή του οἱ ἔννοιες τῆς ἀνάλωσης καὶ τοῦ φορτίου τῶν ὤμων. Γεύσεις πικρῆς, συναισθήματα οἰκεῖα, ἐμπειρίες γνωστῆς ἀπ' ὅλες σχεδὸν τὶς περιπτώσεις αὐτῶν πού μπορούσαν νὰ προσφέρουν, σ' ἓναν τόπο μὲ λιγοστὰ τὰ παραδείγματα ἐκείνων πού ἦσαν διατεθειμένοι καὶ ἀκόμη λιγότερο ἐκείνων πού ἀφέθησαν νὰ τὸ κάνουν. Ὅσο γιὰ τὸ ὄραμα τῆς ἀνοικοδόμησις πού ἀνέφερα προηγουμένως, τὸ ποσοστὸ τῆς δικῆς του συμμετοχῆς — ὅ,τι ἀναλογοῦσε ὄχι μόνον στὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα ἀλλὰ καὶ σ' ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν ἀποσυντεθειμένη εἰκόνα τοῦ Βυζαντινοῦ, τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τοῦ 19ου αἰῶνα— δὲν τὸ εἶδε οὐσιαστικὰ νὰ ἐκπληρώνεται παρὰ μόνον στὰ χαρτιά. Σ' ἓναν ἀκαταμέτρητο ὄγκο ἀπὸ καταγραφές, ιδέες καὶ προτάσεις, σπιβαγμένες μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου στὰ ἀζήτητα τῆς νεοελληνικῆς ἀδιαφορίας. Σ' ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ σχεδίων ἐπάνω σὲ εἰδικὰ καὶ γενικὰ ἀρχιτεκτονικὰ θέματα, πού ἓνα μέρος τους μόνον εἶδε τὸ φῶς τῆς ἐκδοτικῆς δημοσιότητος, καὶ αὐτὸ ὄχι πάντα ἀπὸ κάποια ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τῆς ἐλληνικῆς πλευρᾶς.

Οἱ θεωρητικὲς ἀπόψεις τοῦ Τραυλοῦ γιὰ τὴν προστασία, τὴ διατήρηση καὶ τὴν ἀνάδειξη τῶν καταλοίπων τῆς μνημειακῆς μας κληρονομιάς δὲν εἶχαν καθόλου νὰ κάνουν μὲ τὴ ρομαντικὴ γοητεία πού ἀσκοῦσε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀσκειῖ ἡ ἰδέα τοῦ ἐρειπιῶνα, ἀλλὰ μὲ μὴν ἀκλόνητη πίστη στὶς ζωντανὲς αἰσθητικὲς καὶ παιδευτικὲς τους ἀξίες. Ἦταν δηλαδὴ συνάρτηση μιᾶς ἄλλου εἶδους στάσεως ἀπέναντι στὴ σημασία πού ἔχει τὸ χθὲς ὡς βασικὸ συστατικὸ τοῦ σήμερα, κυρίως ὅμως ἀπέναντι στὸ ἐπιτακτικὸ χρέος τῆς διαφύλαξής του γιὰ τὸ αὐριο τῶν μελλοντικῶν μας προοπτικῶν. Μὲ ἐξαίρεση ὅμως τὴ στοὰ τοῦ Ἀττάλου, ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς ὁποίας δὲν ὀφείλεται βέβαια σὲ κάποιες λανθάνουσες κινητήριες δυ-

νάμεις τοῦ νεοελληνικοῦ ὀργανισμοῦ, κανένα ἀπὸ τὰ σχέδιά του δὲν βρῆκε τελικὰ τὸ δρόμο τῆς πραγμάτωσης. Γι' αὐτὸ καὶ εὐλογοῦ ὑποθέτει κανεὶς ὅτι θὰ τοῦ ἦταν ἀφάνταστα ὀδυνηρὸ νὰ βλέπει σταματημένα γιὰ χρόνια τὰ ἀναστηλωτικὰ ἔργα τῆς ἀψίδας τοῦ Ἀδριανοῦ στὴν Ἐλευσίνα. Ὅτι θὰ τοῦ ἦταν ἐξαιρετικὰ ἐπώδυνη ἡ ἀμόλευτη ἀπὸ ἐπικίνδυνες γιὰ τὴν ἀθλιότητα τῆς ὀλιγωρίας μας συγκρίσεις εἰκόνα τῆς ἐγκατάλειψης, ποὺ καὶ γιὰ ἄλλους πολλοὺς λόγους βαραίνει ἐπάνω στὸ σπουδαῖο ἱερό, ἡ μικρομεσαίας τάξεως ἔγνοια μας γιὰ ὅ,τι μᾶς ἔχει κληροδοτηθεῖ, ἡ ἐγκληματικὴ κακοδαιμονία τῆς συμπεριφορᾶς μας ἀπέναντι στὰ πιὸ σημαντικὰ περιουσιακὰ μας στοιχεῖα. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ θέρμη μὲ τὴν ὁποία ἀγκάλιασε τὸ μεγαλόπνοο πρόγραμμα τῆς ἀναστήλωσης τῶν Μνημείων τῆς Ἀκρόπολης, ἀφιερώνοντας σ' αὐτὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, χωρὶς ὠστόσο καὶ πάλι νὰ χαρεῖ ὀλοκληρωμένες παρὰ μόνο τὶς ἐργασίες τοῦ Ἐρεχθείου.

Πρέπει νὰ ἐνωθε μιὰ βαθύτατη πικρία ὁ Γιάννης Τραυλὸς γιὰ τὴν τύχη ποὺ εἶχε ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ιδεῶν του σὲ ὅλη τὴ μακρὰ περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἀναστηλωτικὴ πολιτικὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς συμπλέουσας τότε Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἦταν συνάρτηση ἄλλων παραμέτρων, χωρὶς κὰν τὸ θεωρητικὸ ὄπλοστάσιο ποὺ προτάσσουμε σήμερα, προκειμένου νὰ κόψουμε τὰ φτερὰ τῶν νέων, ἐξίσου ἄξιων διαδόχων του. Τὸ ἀρνητικὸ ὀπωσδήποτε κλίμα ποὺ τὸν περιέβαλλε δὲν σκίασε

Προπύλαια Ἀκροπόλεως.
Ἀναπαράσταση
τοῦ ἐσωτερικοῦ
τῆς Πινακοθήκης
(BL Athen, εἰκ. 618).

ἐν τούτοις καθόλου τῇ διάθεσὶ του νὰ συμπαραστέκεται αὐθόρμητα καὶ νὰ βοηθᾷ ἀποτελεσματικὰ ὄσους ἐν Ὑπηρεσίᾳ συναδέλφους του δούλευαν χωρὶς τῇ βοήθειᾳ ἀρχιτεκτόνων, καὶ μάλιστα ἐκείνους ποὺ εἶχαν κυρίως τὴν εὐθύνη τῶν κατ' εὐφημισμὸν λεγομένων «σωστικῶν» ἀνασκαφῶν. Χάρη σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τῇ διάθεσιν, χάρις σὲ μιὰ συναδελφικὴ ἀλληλεγγύη ἄλλου εἶδους καὶ μιὰ πραγματικὴ ἔγνοια γιὰ τὸ ἀντικείμενο, διασώθηκαν, τουλάχιστον ὡς σχεδιαστικὰ τεκμήρια, ὅσες ἀνασκαφικὲς μαρτυρίαι ἐτάφησαν ἔκτοτε ἀνεπανόρθωτα κάτω ἀπὸ τοὺς ὄγκους τοῦ τσιμέντου ποὺ πλάκωσε τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ μνήμη τοῦ ἱστορικοῦ της χρόνου. Μιὰ Ἀθήνα ποὺ χανόταν ὀριστικὰ μέσα στὶς ἀντιπαροχῆς τῶν εὐδαιμονικῶν ὑποσχέσεων καὶ τὶς εὐδαιμονικὲς ὑποσχέσεις τῶν ἀντιπαροχῶν. Ἐνῶ ἐκεῖνος ἴσταν τὸ μυρμήγκι περισυνέλλεγε, καταγράφοντας συστηματικὰ καὶ ἀθόρυβα, ὅ,τι ἐπέπρωτο νὰ θυσιαστεῖ στὸ βωμὸ ἐνὸς ἀναπτυξιακοῦ ἰδανικοῦ τὶς ἐπιπτώσεις τοῦ ὁποίου βιώνουμε μὲ τραγικὴ πλέον συνέπεια καὶ μιὰν ἀσφυκτικὴ κανονικότητα, καθημερινή. Πάντοτε πρόθυμος στὸ πλευρὸ τῶν ἀρχαιολόγων ποὺ ἀγωνίζονταν νὰ περισώσουν ὅ,τιδήποτε ἦταν δυνατόν νὰ περισωθεῖ, πάντοτε μὲ ταπεινοσύνη νὰ ἀποθησαυρίζει κομμάτι κομμάτι τὶς ψηφίδες ἀπὸ τὸ μεγαλειῶδες μωσαϊκὸ μιᾶς πόλεως τὴν ὁποία ἐπρόκειτο νὰ παραμορφώσει τὸ ἰδιοτελὲς συμφέρον, ἢ αἰσχροκέρδεια, χωρὶς τὶς ἐξάρσεις τῶν περιοδικῶν ψυχικῶν διακυμάνσεων, μὲ τὸ ρυθμὸ τῆς κανονικῆς ἀνάσας καὶ μιὰ μελίχια ἀπαντοχῆ.

Ὁ Γιάννης Τραυλὸς ἦταν ἓνας ἄνθρωπος ἀπλὸς στὴ συμπεριφορὰ του, ἀνοιχτὸς στὶς ἐκδηλώσεις του, ἐγκάρδιος στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς ἄλλους, χωρὶς ἔχνος ἀπὸ τὴν πληκτικὴ σοβαροφάνεια ποὺ σημαδεύει κατὰ κανόνα τοὺς ἀσκοῦντες τὴ νεοελληνικὴ ἐξουσία σὲ κάθε τῆς μορφῆ. Ἦταν ἓνας ἄνθρωπος ποὺ δὲν τὸν ἐνδιέφερε καθόλου ἢ ἐπίδειξη καὶ ἢ προβολὴ τῶν γνωστικῶν του ἀρετῶν, τὶς ὁποῖες ἄλλωστε καὶ δὲν ἐξαργύρωσε ποτὲ στὰ χρηματιστήρια τῶν καθιερωμένων ἀξιῶν τῆς πατρίδας του. Δὲν εἶναι μάλιστα χωρὶς σημασία γιὰ τὴν προσωπικότητά του τὸ γεγονός ὅτι ὅλες τὶς ἄτυχες ὑποψηφιότητές του —στὸ Ἐθνικὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο καὶ στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν— τὶς ἀντιμετώπισε μὲ ἓνα στωικὸ αὐτοσαρκασμὸ, ὄχι συχνὸ ὡς πρὸς τὰ τρέχοντα μέτρα τῶν ἀκαδημαϊκῶν μας πραγμάτων. Ἄν μάλιστα σκεφτόταν κανεὶς ὅτι ἀπὸ τὸν συνολικὸ χρόνο τῆς δημιουργικῆς του προσφορᾶς, μόνο γιὰ μιὰ ὀκταετία —μὲ ἀσυνέχειες καὶ διακοπές— κατόρθωσε νὰ διασπάσει τὸν κλοιὸ τοῦ φράγματος ποὺ περιέβαλλε καὶ τὸ Συμβούλιο τοῦ καλλιμάρμαρου αὐτοῦ κτιρίου, θὰ κατέληγε σὲ κάποια γενικότερα συμπεράσματα γιὰ τὰ ἀξιολογικὰ κριτήρια ποὺ διέπουν τὰ ἐπιστημονικὰ μας ἤθη, ἢ μνεῖα τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἦταν πρέπουσα σὲ μιὰν ἐκδήλωση τιμητικῆ.

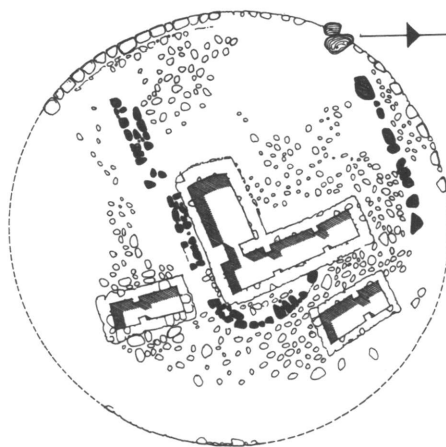
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

ΤΟ ΑΤΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΤΡΑΥΛΟΥ

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ τῆς Ἀττικῆς ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερο σύνδεσμο μὲ τὸν τόπο, κάτι ποὺ σήμερα συμβαίνει ὄλο καὶ λιγότερο, γιὰτὶ ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Ἀττικὴ ὑπῆρξαν τὸ τίμημα τῆς νοσηρῆς ἀνάπτυξης τῆς Ἑλλάδας μετὰ τὸν πόλεμο. Αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη γέννησε καὶ τὴν κοινωνία ποὺ τῆς ἄρμοζε, αὐτὸ τὸ ἀντίγραφο τῶν δυτικῶν προτύπων μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦμε ὡς ξένοι οἱ ἐξ ἀρχῆς κάτοικοι τῆς Ἀθήνας.

Ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς εἶχε τὴν τύχη νὰ γνωρίσει τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀττικὴ στὴ λαμπρὴ φυσικὴ μορφή ποὺ ἔσωζαν ἕως τὸ 1950 περίπου καὶ ἡ συμμετοχή του, τὸ 1931, στὶς ἀνασκαφές τῆς Ἐλευσίνος τὸν συνδέει μὲ τὸ μεγαλύτερο ἱερὸ τῆς Ἀθήνας, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀττικὸ, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς λατρείας, τῆς ἐπιγραφικῆς καὶ τῆς τέχνης. Ἡ κατόπιν ἐργασία του ὡς ἀρχιτέκτονος τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς τοῦ ἔδωσε τὴ βαθιὰ γνώση τῶν θεμάτων τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας καὶ ἀρχαιολογίας. Ἦταν λοιπὸν προετοιμασμένος ἐπιστημονικὰ, τὸ 1964, ὅταν τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων τοῦ ἀνέθεσε νὰ συντάξει τὸ *Εὐρετήριο τῶν Ἀρχαίων, Μεσαιωνικῶν καὶ Νεωτέρων Μνημείων τῆς Ἀττικῆς, Μεγαρίδος, Αἰγίνης καὶ Σαλαμῖνος*, ἔργο ποὺ παρέδωσε τὸ 1974. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐρευνας χρησιμοποιήθηκαν κυρίως ὑπηρεσιακὰ, γιὰ τοὺς σχεδιασμοὺς τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων

Κάτοψη τοῦ τύμβου IV
στὸν Βρανὰ Μαραθῶνος
(*BL Attika*, εἰχ. 282).

0 5 10 M.

Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ
1979

Έργων, μερικοί όμως προμηθεύτηκαν εξ αρχής, με τη βοήθεια του Τραυλού, τὰ δελτία τῶν μνημείων καὶ τὰ πολλὰ φύλλα τοῦ μεγάλου χάρτη τῆς Ἀττικῆς, σὲ κλίμακα 1:50.000, ἐπάνω στὰ ὁποῖα εἶναι σημειωμένα ὅλα τὰ ἕως τὸ 1974 γνωστὰ μνημεῖα τῆς. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Τραυλοῦ ἀποτελεῖ ἔλεγχο καὶ συμπλήρωση δύο μεγάλων θεμελιακῶν συγγραμμάτων, τοῦ παλαιότερου *Karten von Attika*, κειμένου καὶ τῶν ἐξαιρέτων γεωγραφικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν χαρτῶν ποὺ τὸ συνοδεύουν, καὶ τοῦ νεώτερου ἔργου τοῦ Walther Judeich, *Topographie von Athen*, τοῦ ὁποῖου ἡ πρώτη ἔκδοση ἔγινε τὸ 1905 καὶ ἡ δευτέρα, αὐτὴ ποὺ χρησιμοποιοῦμε, τὸ 1930.

Αὐτῶν τῶν μεγάλων προδρόμων τῆς ἀθηναϊκῆς καὶ ἀττικῆς ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας τὸ ἔργο συνεχίζει, ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς, ὁ Τραυλὸς ἀπὸ τοῦ 1934, μὲ μελέτες ἐπὶ μέρους ἀττικῶν θεμάτων, μὲ ἀνασκαφὲς ποὺ διεξάγει ὁ ἴδιος καὶ μὲ τὴ διακριτικὴ παρακολούθηση κάθε ἀνασκαφῆς ποὺ γινόταν στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀττικὴ. Ἐχοντας δημοσιεύσει τὸ 1960 τὴν «Πολεοδομικὴ ἐξέλιξη τῶν Ἀθηνῶν» καὶ ἀσχολούμενος μὲ τὸ «Εὐρετήριο» ποὺ σᾶς ἀνέφερα προηγουμένως, ἦταν ὁ πλέον κατάλληλος γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ θεμελιώδους ἔργου τοῦ *Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen* ποὺ κυκλοφορήθηκε τὸ 1971. Ὁ μεγαλοπρεπὴς αὐτὸς τόμος, πολυτελὴς ἀπὸ κάθε ἄποψη, ἀποτελοῦσε τὸ δεύτερο τοπογραφικὸ λεξικὸ μεγαλεπήβολου ἐπιστημονικοῦ καὶ ἐκδοτικοῦ προγράμματος τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου. Τὸ 1968 εἶχε κυκλοφορηθῆ ὁμοιο δῖτομο ἔργο γιὰ τὴν ἀρχαία Ρώμη καὶ τὸ 1977 εἶδε τὸ φῶς τὸ Λεξικὸ γιὰ τὸ ἀρχαῖο Βυζάντιο καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη ἕως τὸν 17ο αἰῶνα.

Τὸ Λεξικὸ τῆς Ἀθήνας τοῦ Τραυλοῦ ἔγινε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τὸ κύριο βοήθημα γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας πόλης. Ἐχοντας ὡς βάση προσωπικὴ μελέτη τῶν μνημείων καὶ τῆς τοπογραφίας καὶ πλήρη γνώση καὶ χρῆση τῆς βιβλιογραφίας, ἦταν στὴν πραγματικὴ σύνθεση τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴν Ἀθήνα καὶ ὄχι ἀνάλυση, ὅπως συμβαίνει ἀναγκαστικὰ μὲ τὰ λεξικά. Οἱ ἐξαιρέτες φωτογραφίες ποὺ συνοδεύουν τὸ Λεξικὸ δίνουν τὴν ὄψη τῶν μνημείων, εἴτε τῆ σημερινῆ εἴτε τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία ἀποκαλύφθηκαν· ἀλλὰ τὸ μεγάλο πλεονέκτημα τοῦ βιβλίου εἶναι τὸ πλῆθος τῶν νέων, πρωτότυπων σχεδίων τοῦ Τραυλοῦ, στὰ ὁποῖα συνυπάρχουν ἡ σαφήνεια, ἡ ἀκρίβεια, ἡ ἐπιστημονικὴ λιτότητα μαζὶ μὲ τὴν ὁμορφιά, στοιχεῖα καθαρὰ προσωπικά. Τὰ σχέδια αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴ σπονδυλικὴ στήλη τοῦ βιβλίου καὶ ἀποκαλύπτουν τὸ πνεῦμα τοῦ ἔργου καὶ τὴν πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ σοῦ ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνεις ἀμέσως ὅτι πρόκειται γιὰ σύνθεση μὲ ἐνίαια σύλληψη καὶ ἐκτέλεση.

Ἡ ἀπεικόνιση τῆς πλήρους, σύγχρονης μορφῆς τῆς ἔρευνας γιὰ τὴν Ἀθήνα ποὺ ἀποτελεῖ τὸ Λεξικὸ τοῦ Τραυλοῦ, συμπληρώθηκε μὲ ἕναν δεύτερο τόμο ποὺ ἀφορᾷ τὶς ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἀρχαιοτήτες τῆς Ἀττικῆς. Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἄρχισε νὰ τὸ συντάσσει τὸ 1978 ἀλλὰ δὲν εὐτύχησε ὁ Τραυλὸς νὰ τὸ δεῖ τυπωμένο, καθὼς ἐκδόθηκε τρία χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του. Ὦντας Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ συζητήσω μὲ τὸν Τραυλὸ ἐπάνω σὲ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ λήμματα τοῦ βιβλίου καὶ νὰ παρακολουθήσω σιγὰ σιγὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς σύνθεσής του. Κάθε τόπο γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγραψε στὸ νέο Λεξικὸ τὸν ἐπισκέφθηκε καὶ μελέτησε ξανὰ τὰ ἐρείπιά του. Γιὰ πολλὰ ἀρχαῖα χρειάστηκε νὰ γίνουν συστηματικοὶ καθαρισμοὶ καὶ ἀκόμη μικρὲς ἀνασκαφὲς ὅπως στὴ Μπρεξίτζα τοῦ Μαραθῶνος καὶ στὴν Οἰνὴ. Χάρη σ' αὐτὲς τὰ μνημεῖα τῶν τόπων αὐτῶν ἀπεικονίστηκαν γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ἔγινε δυνατὴ καὶ ἡ ἐρμηνεία τους, δύσκολη ἕως τότε καὶ συνήθως σφαλερῆ.

Τὸ δεύτερο Λεξικὸ τοῦ Τραυλοῦ εἶναι τὸ πρῶτο συνθετικὸ ἔργο γιὰ τὴ μνημειακὴ τοπογραφία τῆς Ἀττικῆς, ἐντελῶς διάφορο ἀπὸ τὰ γενικὰ καὶ ἀνεπαρκῆ ἄρθρα τῶν ἀρχαιογνωστικῶν λεξικῶν, γραμμένα χωρὶς κριτικὴ τῆς βιβλιογραφίας καὶ χωρὶς γνώση, ἢ τουλάχιστον ἐπίσκεψη, τῶν μνημείων. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ Λεξικὸ κύριος παράγων τῆς ἀριότητάς του εἶναι τὰ νέα πρωτότυπα σχέδια ποὺ ἐκπονήθηκαν ἔχοντας ὡς βάση τὰ ἴδια τὰ μνημεῖα καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ λατρευτικὴ ἐρμηνεία ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ μακρὰ μελέτη τους, ἀπὸ τὸν Τραυλὸ καὶ τοὺς προδρόμους του, ἀρχαιολόγους καὶ ἀρχιτέκτονες.

Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Ἀττικῆς τὰ τελευταῖα 30 χρόνια στέρησε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἀνασκαφεῖς τὴν ἱκανοποίηση νὰ δώσουν οἱ ἴδιοι τὴ δημοσίευση τοῦ εὐρήματός τους. Νέες δι-αρκῶς ἀπασχολήσεις ἢ μεταθέσεις, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἀναγκαῖο ἡμίμετρο τῶν ἐκθέσεων στὰ Χρονικὰ τοῦ Δελτίου, καταδίκασαν πολλὲς σημαντικὲς ἀνασκαφὲς στὴ λήθη. Τὰ δύο Λεξικὰ τοῦ Τραυλοῦ, χωρὶς νὰ παρέχουν πλήρεις δημοσιεύσεις τῶν ἀνασκαφῶν, δίνουν τὴ ζωντανὴ εἰκόνα τους, ἐπισημαίνουν τὴ σημασία τους καὶ μὲ τὰ σχέδια καὶ τὶς φωτογραφίες ἐπιτρέπουν τὴν πρώτη μελέτη. Τὰ κείμενά τους εἶναι σύντομα ἀλλὰ ὄχι ἔλλιπῆ. Στὸ λῆμμα *Μαραθῶν* τὸ κείμενο ἐκτείνεται σὲ τέσσερις σελίδες περιγραφῆς μὲ δύο σελίδες λεπτομεροῦς βιβλιογραφίας. Εἶναι ἀρκετὸ γιὰ τὸ ξεκίνημα οἰασδῆποτε εἰδικότερης μελέτης, γιὰτὶ περιγράφει πάντοτε τὸ οὐσιῶδες.

Ἀπὸ τὰ σχέδια τῶν δύο Λεξικῶν γιὰ τὰ ὁποῖα σᾶς μίλησα, πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε τὰ τοπογραφικὰ. Χρειάστηκαν 100 χρόνια περίπου γιὰ νὰ ἐκπονηθοῦν νέα γενικὰ σχέδια τῆς Ἀττικῆς μὲ τὶς ἀκριβεῖς θέσεις τῶν ἀρχαίων. Στὸ Λεξικὸ τῆς Ἀττικῆς δημοσιεύονται ἀρκετὰ, ἄλλα στὴ

μορφή που τους έδωσε για τη χρήση τους από το Ίπουργείο Δημοσίων Έργων, άλλα περισσότερο, ή μάλλον αρχαιολογικότερα, επεξεργασμένα. Τα δεύτερα αυτά σχέδια του Τραυλού, χαρακτηριστικά της τεχντροπίας του, τὰ ξεχωρίζουν εύκολα, και χωρίς τὰ διάσημα αρχικά του, εκείνοι που είναι έξοικειωμένοι με αυτά, από μόνη τη σαφήνεια και την παραστατικότητα που τὰ διακρίνει.

Μελετώντας την αναλυτική έργογραφία του Ίωάννη Τραυλού διαπιστώνει κανείς ότι στη ζωή του τον απασχόλησαν σχεδόν αποκλειστικά ή Έλευσίνα και ή Αθήνα, ή ακριβής τοπογραφία τους και ή διαλεύκανση προβλημάτων όρισμένων μνημείων, θρυλικών από τον 19ο αιώνα. Ήδη τὸ 1872 ὁ Στέφανος Αθανασίου Κουμανούδης, βρίσκοντας στη θέση του τὸν ὄρο του Κεραμεικοῦ στὸ Δίπυλο, χάρηκε γιατί τὸν θεώρησε ὡς ἀρχή ἑδραίας γνώσης τῆς ἀθηναϊκῆς τοπογραφίας, ή ὁποία θὰ μπορούσε σιγὰ σιγὰ νὰ πάψει νὰ κυμαίνεται «κατὰ τὰ ἀνεμοφυσήματα τῶν εύχερῶς πάνυ τοπογραφούντων». Οἱ ἀνασκαφές του Τραυλού λοιπὸν αὐτὸν τὸν σκοπὸ ὑπηρετοῦσαν και γι' αὐτὸ δὲν ἄφησε καμιὰ ἀδημοσίευτη. Τὰ πορίσματά του ἀπὸ αὐτὲς τὰ ἔχει ἐνσωματώσει στίς ἐπὶ μέρους μελέτες του και στὰ δυὸ μεγάλα Λεξικά του. Μὲ τὸ πρῶτο εἶχαμε τὴν τύχη, καθὼς παρακολούθησε ἀπὸ τὴν ἀρχή τίς σωστικές ἀνασκαφές τῆς Αθήνας, νὰ δώσει τὴν πρώτη σύνθεση τῶν ἐπὶ μέρους παρατηρήσεών του. Εἶναι πολύτιμο βοήθημα γιὰ ὄσους καταπιαστοῦν με τὴ συστηματικὴ δημοσίευση τῶν ἑκατοντάδων ἢ και χιλιάδων ἀνασκαφῶν τῶν οἰκοπέδων τῆς Αθήνας.

Τὸ δεύτερο Λεξικὸ ἀποτελεῖ προδρομικὴ ἔργασία. Μὲ αὐτὸ γίνεται ή συνοπτικὴ σύνθεση τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴ μνημειακὴ τοπογραφία τῆς ἀθηναϊκῆς ἐπικράτειας και ἀποκαλύπτεται ὁ πλοῦτος τῶν μνημείων της, ἄγνωστων κατὰ μεγάλο μέρος στὴ βιβλιογραφία. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία με τὸ Ἀρχεῖο τῶν Μνημείων τῆς Ἀττικῆς (ΑΡΜΑ) που ἄρχισε νὰ συντάσσει και νὰ δημοσιεύει, ἴσως κατορθώσει νὰ δώσει, με τὴν ὀλοκλήρωση αὐτοῦ που ἔχει σχεδιάσει, τὴν πλήρη και ὀριστικὴ δημοσίευση τῶν ἀρχαίων τῆς Αθήνας και τῆς Ἀττικῆς, τῆς ὁποίας πρόδρομος εἶναι ὁ Ίωάννης Τραυλὸς με τὸ ἀττικὸ ἔργο του.

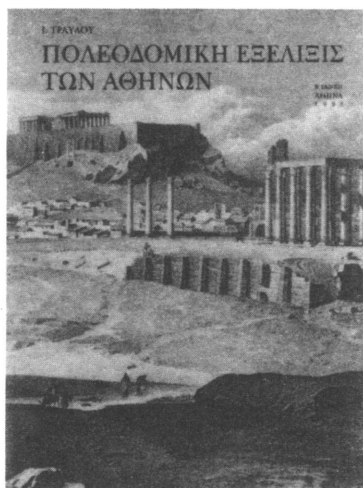
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΚΚΟΥ

Η ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

«Ο ΤΡΑΥΛΟΣ ΘΑ ΜΑΣ ΛΕΙΨΕΙ ΠΟΛΥ», έγραφε λίγο μετά τὸ θάνατό του, τὸ 1986, ὁ καθηγητὴς Homer Thompson, διευθυντὴς γιὰ χρόνια τῶν ἀμερικανικῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, «ἔχει ὅμως ἀφήσει πολλὰ μνημεῖα ποὺ διακονίζουσι τὴ μνήμη του, ἄλλα στὸ χαρτί, ἄλλα στὸ μάρμαρο, κι ἀκόμη περισσότερα στὶς καρδιὲς καὶ τὶς μνῆμες τῶν νεώτερων ἐπιστημόνων, ποὺ διδάχθησαν καὶ ἐμπνεύστηκαν ἀπὸ τὸν μεγάλο δάσκαλο».

Εἶναι γεγονός ὅτι γιὰ μᾶς, ποὺ ζήσαμε καὶ δουλέψαμε κοντά του, τὰ διδάγματα εἶναι πολλὰ καὶ οἱ μνῆμες ἀκόμη περισσότερες. Γι' αὐτὸ καὶ μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ δοῦμε τὸν Ἰωάννη Τραυλὸ ὡς ἱστορικὴ προσωπικότητα καὶ νὰ ἀποτιμήσουμε τὴν προσφορά του. Ζωντανὴ παραμένει ἡ παρουσία του ἀνάμεσά μας.

Ἐνα ἀπὸ τὰ μνημεῖα σὲ χαρτί, ποὺ ἀναφέρει ὁ Homer Thompson, εἶναι ἀναμφίβολα καὶ τὸ βιβλίο *Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος*, ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1960. Καρπὸς ἐρευνῶν μιᾶς ὀλοκλήρου εἰκοσιπενταετίας πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς μορφῆς τῆς πόλεως κατὰ τὰς διαφόρους ἱστορικὰς αὐτῆς περιόδους» εἶναι ἡ *Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν*, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ Τραυλὸς στὸν Πρόλόγὸ του.

Ήταν σύμπτωση και τύχη αγαθή πού ἡ ἐνασχόληση τοῦ Τραυλοῦ μετὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἀθήνας ξεκινᾷ τὸ 1931, ὅταν κυκλοφόρησε ἡ δευτέρα ἐκδοση τοῦ κλασικοῦ γιὰ τὴν ἀρχαία Ἀθήνα βιβλίου τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου Walther Judeich, *Topographie von Athen*. Καὶ τοῦτο, γιὰτὶ οἱ μεγάλης κλίμακας ἀνασκαφές πού ἔγιναν ἔκτοτε στὴν Ἀθήνα, στὴν ἀρχαία Ἀγορά, στὴν περιοχὴ τῆς Ἀκρόπολης, στὴν Πνύκα, στὸν Κεραμεικό, στὴν Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος καὶ στὸ Ὀλυμπιεῖο, ἀλλὰ καὶ τὰ πάμπολλα τυχαῖα εὐρήματα, πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ σημαντικότερα, ἄλλαξαν ριζικὰ τὴν εἰκόνα πού εἶχαμε ὡς τότε γιὰ τὴν πόλη καὶ τὰ μνημεῖα της. Μὲ τίς ἔρευνες καὶ τίς μελέτες του κατάφερε ὁ Τραυλὸς νὰ γεφυρώσει αὐτὸ τὸ κενὸ ἀπὸ τὸ 1931 καὶ ὕστερα.

Ὅρισμένες ἀπὸ τίς ἀθηναϊκές ἀνασκαφές διηύθυνε ὁ ἴδιος, ὅπως στὸ Ὀλυμπιεῖο, στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ, στὸ Διονυσιακὸ Θέατρο καὶ στὸ Ἀσκληπιεῖο. Σημαντικὴ ἦταν καὶ ἡ προσφορά του στὶς ἀνασκαφές γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, ὅπου ἐργάστηκε ὡς ἀρχιτέκτων ἀπὸ τὸ 1935 ὡς τὸ 1973. Ἀλλὰ καὶ στὶς περισσότερες ἀνασκαφές τῆς Ἀθήνας συμμετεῖχε στὴ μακρόχρονη σταδιοδρομία του, ἄλλοτε ὡς συνεργάτης καὶ ἄλλοτε ὡς ἀρχιτέκτων τῶν ἀνασκαφῶν. Ὅσοι γνῶριζαν τὸν Τραυλὸ θὰ τὸν θυμῶνται πάντα μετὰ τὴ χαρακτηριστικὴ πινακίδα σχεδίου στὸ χέρι, νὰ ἐπισκέπτεται πρῶι πρῶι τὰ ἀνασκαμμένα οἰκόπεδα, νὰ καταγράφει καὶ νὰ σχεδιάζει τὰ ἐρείπια. Δὲν ὑπῆρχαν λείψανα, ἀρχαῖα ἢ νεώτερα, στὴν περιοχὴ τῆς Ἀθήνας πού νὰ μὴν τὰ μελέτησε καὶ νὰ μὴν τὰ ἐνέταξε στὴν πολύτιμη σειρὰ τῶν σχεδίων του.

Ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν του δὲν ἦταν μόνον ὁ ἀρχαῖος κόσμος· ὁ βυζαντινός, ὁ μεσαιωνικός καὶ ὁ νεώτερος ἦταν ἐξίσου οἰκεῖοι γι' αὐτόν. Εἶναι ἀπὸ τοὺς πρῶτους πού μελέτησαν καὶ ἀξιοποίησαν τὸ πλούσιο ὑλικὸ τῶν σχεδίων πού μᾶς ἔχουν διασωθεῖ γιὰ τὴν πόλη τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα καὶ μετὰ. Κατάφερε, ἀκριβῶς ἐπειδὴ γνῶριζε πολὺ καλὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλης, νὰ ἀξιολογήσει τίς πολύτιμες πληροφορίες πού μᾶς δίνουν τὰ σχέδια αὐτά, ἀλλὰ καὶ οἱ περιηγητὲς στὰ βιβλία τους, γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἱστορία τῆς Ἀθήνας.

Μὲ βάση ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, ἀνασκαφικὰ δηλαδὴ δεδομένα καὶ γραπτὲς πηγές, ἐπιχείρησε, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, «νέαν γενικὴν μελέτην τῆς ἐξελίξεως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν μνημείων της κατὰ τὰς διαφόρους χρονικὰς περιόδους». Σὲ δώδεκα κεφάλαια, πού ἀντιστοιχοῦν στὶς κύριες ἐποχὲς τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας, παρουσιάζει τὴν πόλη τῆς Ἀθήνας στὴν «Πολιοδομικὴ». Στὰ γενικὰ τοπογραφικὰ σχέδια, πού συνοδεύουν τὰ κεφάλαια αὐτά, τοποθέτησε στὴν ἀκριβῆ τους θέση ὅλα τὰ μνημεῖα τῆς πόλης, ὅσα ἔχουν ἐξακριβωθεῖ μετὰ τίς ἀνασκαφές ἢ μετὰ προσωπικὲς του ἔρευνες καὶ παρατηρήσεις.

Γι' αυτό και η έκδοση της «Πολοδομικής» το 1960 αποτέλεσε σταθμό για τη μελέτη της αθηναϊκής τοπογραφίας, που θα ήταν ασφαλώς φτωχότερη χωρίς το δημιουργικό έργο του Ιωάννη Τραυλού. Το βιβλίο έγινε δεκτό με ένθουσιασμό τόσο από την ελληνική επιστημονική κοινότητα όσο και από τη διεθνή. Το Δεκέμβριο του 1960 η λογοτεχνική «Όμας τῶν Δώδεκα», «συνελθοῦσα», όπως έγραφε τότε η «Καθημερινή», «είς τὴν οἰκίαν τῆς κ. Ἐλένης Οὐράνη, ἀπένειμε τὸ ἐφετινὸν βραβεῖον Ἐπουρφίνα» εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Γιάννη Τραυλὸν διὰ τὸ βιβλίον».

Γιὰ τὴν ἀρχαία Ἀθήνα εἶχαν γραφεῖ ἤδη ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα σημαντικὰ βιβλία, ἀπὸ ξένους κυρίως ἐπιστήμονες, πὺ παραμένουν ὡς σήμερα πολὺτιμες πηγές. Γιὰ πρώτη ὅμως φορὰ ἕνας Ἕλληνας, ὁ Ἰωάννης Τραυλός, βασιζόμενος σὲ ὅλες τὶς παλιότερες πηγές καὶ προσθέτοντας καὶ τὶς δικές του γνώσεις καὶ παρατηρήσεις, ἀπέτελεσμα μακρόχρονων ἐρευνῶν, κατάρφερε νὰ δώσει ὄχι μόνον τὴ μορφή τῆς πόλης στὴν ἀρχαιότητα, τότε πὺ ἡ Ἀθήνα ἦταν ἰσχυρὸ οἰκονομικὸ καὶ πολιτιστικὸ κέντρο, ἀλλὰ καὶ σὲ μεταγενέστερες περιόδους, πὺ πολὺ λίγο ἦταν γνωστὴ ἡ πολοδομικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ ἱστορία της.

«Ἦταν ἐγχείρημα δύσκολο αὐτὸ πὺ καταπιάστηκες», τοῦ ἔγραφε στὰ 1960, ὅταν πρωτοκυκλοφόρησε ἡ «Πολοδομική», ὁ Γιάννης Μηλιάδης, ἕνας ἄλλος μεγάλος τῆς ἀρχαιολογικῆς οἰκογένειας, «καὶ εἶναι ἀξιόθαύμαστη ἡ πειθαρχημένη ἐπιμονή σου νὰ τὸ πλάθεις σιγά-σιγά καὶ προσεκτικὰ ἐπὶ χρόνια τὸ ἀτίθασο αὐτὸ ὑλικό, πὺ συνεχῶς ξεφεύγει ἀπὸ τὰ χέρια καὶ μεταμορφώνεται. Θὰ εἶσαι εὐτυχὴς πὺ θὰ βλέπεις ἐπὶ χρόνια τοὺς νεώτερους νὰ καταφεύγουν στὸ βιβλίο σου».

Ἦσως λίγοι γνωρίζουν ὅτι ἡ «Πολοδομική» εἶχε μεταφραστεῖ στὰ ἀγγλικά ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Ἀγγλο ἀρχαιολόγο R.E. Wycherley γιὰ νὰ ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγο (University of Chicago Press). Τελικὰ ἡ ἀγγλικὴ ἔκδοση δὲν προχώρησε, γιὰτὶ ὁ Τραυλός εἶχε ἰδιαίτερη εὐαισθησία στὴν ἀπόδοση στὰ ἀγγλικά τῶν πάμπολλων μεταγενέστερων τοπωνυμίων τῆς Ἀθήνας, καθὼς καὶ τῶν σύνθετων ὀνομασιῶν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἄλλων μεταγενέστερων μνημείων. Στὸ μεταξύ ἐξαντλήθηκε πολὺ γρήγορα ἡ ἐλληνικὴ ἔκδοση καὶ κρίθηκε σκοπιμότερο ἡ ἀγγλικὴ ἔκδοση νὰ συνδυαστεῖ μὲ τὴν ἐπανέκδοση τοῦ βιβλίου.

Ἡ «Πολοδομική» ἦταν τὸ ἀγαπημένο βιβλίο τοῦ Τραυλοῦ, τὸ «σύγγραμμα», ὅπως τὸ ἀποκαλοῦσε χαριτολογώντας, χρησιμοποιώντας ἕνα λογοπαίγνιο τοῦ φίλου του ἀρχαιολόγου Γιάννη Θερεψιάδη μὲ τὶς λέξεις «σύγγραμμα-σύρραμμα». Στὴν «Πολοδομική» ἀνέτρεχε καὶ ὁ ἴδιος: «Ἄς δοῦμε τί λέει ὁ Τραυλός στὴν Ἐπολοδομική», ἔλεγε συχνά.

Είχε πάντα στο νοῦ του νὰ προχωρήσει στὴν ἐπανεκδόσή της, καθὼς ὅμως περνοῦσαν τὰ χρόνια ἤθελε νὰ συμπληρώσει ὅ,τι τυχὸν χρειάζόταν. Τελικὰ, οἱ πολλὲς ἄλλες ἐπιστημονικὲς του ἀσχολίες δὲν τοῦ ἄφηναν χρόνο γιὰ μίαν τέτοια ἀναθεώρηση.

Ἡ ἔλλειψη αὐτοῦ τοῦ κλασικοῦ γιὰ τὴν Ἀθήνα ἐγχειριδίου, πολὺ περισσότερο μάλιστα πού ἡ πρώτη του ἔκδοση εἶχε κυκλοφορήσει σὲ λίγα ἀντίτυπα καὶ εἶχε ἐξαντληθεῖ σὲ πολὺ σύντομο χρονικὸ διάστημα, γινόταν ὄλο καὶ περισσότερο αἰσθητὴ. Τὸ 1991, ἔξι χρόνια μετὰ τὸ θάνατό του, ἡ κόρη του Νίνα Τραυλοῦ Einhorn, πού γνώριζε τὴν ἐπιθυμία τοῦ πατέρα της γιὰ τὴν ἐπανεκδόση τῆς «Πολεοδομικῆς», ἀποφάσισε, σὲ συνεργασία μὲ τὶς ἐκδόσεις Καπὸν καὶ τὴν ὑπογράφουσα, νὰ προχωρήσει στὴν ἐπανεκδόση τοῦ βιβλίου. Ἐπεσε ὅμως ὡς κεραυνός, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1992, τὸ φοβερὸ μήνυμα τοῦ θανάτου της στὴ Νέα Ὑόρκη. Ἐτσι ξαφνικὰ καὶ ἀναπάντεχα χάθηκε ἓνας ξεχωριστὸς ἄνθρωπος, μιὰ ἀγαπημένη φίλη. Σκληρὴ ἢ μοίρα τῆς στέρησε τὴ χαρὰ, ὅπως τὸ λαχταροῦσε, νὰ δεῖ τὸ βιβλίο ὀλοκληρωμένο.

Γνωστὸ εἶναι σὲ ὄσους γνώριζαν τὸν Τραυλό, ἡ ἰδιαίτερη ἐνασχόλησή του μὲ τὶς ἐκδόσεις. Ἐπιμελεῖτο πάντα ὁ ἴδιος τῶν βιβλίων του καὶ ἰδιαίτερη ἦταν ἡ φροντίδα του γιὰ τὴν τυπογραφικὴ ἀπόδοση καὶ γιὰ τὴν τέλεια εἰκονογράφηση τόσο ὡς πρὸς τὸ θέμα ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν ποιότητα. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἔγινε οὔτε κἀν σκέψη γιὰ μηχανικὴ ἀνατύπωση τοῦ βιβλίου, πού θὰ ἦταν εὐκόλη λύση. Τόσο ἡ Νίνα Τραυλοῦ ὅσο καὶ ἡ Ραχήλ Καπὸν κι ἐγὼ συμφωνήσαμε ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κόπους καὶ ἐξοδα, θὰ ἔπρεπε ἡ ἐπανεκδόση τῆς «Πολεοδομικῆς» νὰ εἶναι ὅπως θὰ τὴν ἤθελε καὶ ὁ ἴδιος. Ὅλα τὰ κείμενα στοιχειοθετήθηκαν ἐκ νέου. Γιὰ τὶς ἀναπαραγωγὲς τῶν εἰκόνων χρησιμοποιήθηκαν τὰ πρωτότυπα σχέδια καὶ οἱ φωτογραφίες, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις. Δὲν ἔγιναν ἀλλαγὲς στὴ σελιδοποίηση γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν προβλήματα στὶς βιβλιογραφικὲς παραπομπές. Οἱ δώδεκα πίνακες μὲ τὰ γενικὰ τοπογραφικὰ σχέδια τῆς πολεοδομικῆς ἐξέλιξης τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὴν προϊστορία ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα δὲν ἔγιναν ἀναδιπλούμενοι, ὅπως στὴν πρώτη ἔκδοση, ἀλλὰ ἀναπτύσσονται σὲ ἓνα δισέλιδο γιὰ τὴν εὐκολότερη χρῆση τους.

Τὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ βιβλίου του στὰ 1960 εἶχε ἀφιερῶσει ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς στὸν φίλο καὶ συνάδελφό του στὶς ἀνασκαφὲς τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς καθηγητὴ κ. Homer Thompson, σὲ ἔνδειξη τῆς ἐκτίμησής του καὶ τῆς ἀγαστῆς συνεργασίας τους. Ὅλοι ἐμεῖς πού δουλέψαμε γιὰ τὴν ἐπανεκδόση τῆς «Πολεοδομικῆς» στὰ 1993, τὴν ἀφιερώνουμε, ὡς ἐλάχιστο φόρο τιμῆς, στὴ μνήμη τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ καὶ τῆς θυγατέρας του Νίνας Τραυλοῦ Einhorn.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΤΡΑΥΛΟΥ*

- Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐν Μεγάρους, *ΠΑΕ* 1934, 39-57 (σὲ συνεργασία μὲ Ἰ. Θρεψιάδη).
 Τελεστήριον καὶ ναὸς Δῆμητρος, *ΑΔ* 1934-1935, 54-114 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).
- Συμβολὴ εἰς τὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ Τελεστηρίου, *ΑΔ* 1935-1936, 1-42 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).
- Ἀνασκαφαὶ Ἱερῶς Ὀδοῦ, *ΠΑΕ* 1936, 27-34 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).
 Σπήλαιον τοῦ Πανὸς παρὰ τὸ Δαφνί, *ΑΕ* 1937, 391-408.
- Ἀνασκαφαὶ Ἱερῶς Ὀδοῦ, *ΠΑΕ* 1937, 25-41.
- Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίνι, *ΠΑΕ* 1937, 42-52 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).
 Ἀνασκαφαὶ Ἱερῶς Ὀδοῦ, *ΠΑΕ* 1938, 28-34 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).
 Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίνι, *ΠΑΕ* 1938, 35-40 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).
 Ἀνασκαφαὶ Ἱερῶς Ὀδοῦ, *ΠΑΕ* 1939, 39-44 (σὲ συνεργασία μὲ Κ. Κουρουνιώτη).
- Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Ἀσκληπείου τῶν Ἀθηνῶν, *ΑΕ* 1939-1941, 35-68.
- Ἐρευναι ἐν Αὐλωναρίῳ, *ΠΑΕ* 1941, 27-41 (σὲ συνεργασία μὲ Ἰ. Κωνσταντίνου).
- Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον, *ΠΑΕ* 1949, 25-43.
- The Topography of Eleusis, *Hesperia* 18, 1949, 138-147.
- The West Side of the Athenian Agora Restored, *Hesperia* Suppl. 8 (1949) 382-393.
- Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίνι, *ΠΑΕ* 1950, 122-137.
- Ἀνασκαφαὶ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἀδριανοῦ, *ΠΑΕ* 1950, 41-63.
- Τὸ Ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσίνος, *ΑΕ* 1950-1951, 1-16.
- Ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ Διονυσιακῷ Θεάτρῳ, *ΠΑΕ* 1951, 41-52.
- Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίνι, *ΠΑΕ* 1952, 53-72 (σὲ συνεργασία μὲ Γ. Μυλωνᾶ).
- Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίνι, *ΠΑΕ* 1953, 72-76.
- Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου, *ΑΕ* 1953-1954 Β', 301-316.
- Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίνι, *ΠΑΕ* 1954, 66-71.
- Ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐλευσίνος, *ΠΑΕ* 1955, 62-66.
- Restauration de la Stoa (portique) d'Attale, *Bulletin de l'Union des Diplômés des Universités et des Ecoles des Hautes Etudes de Belgique* 7, 1955, 1-16.
- Ἀνασκαφὴ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐλευσίνος, *ΠΑΕ* 1956, 55-56.
- Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίνι, *ΠΑΕ* 1957, 27-28.

*[Ἡ Ἐργογραφία τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὴν κυρία Ἀγγελικὴ Κόκκου στὸν τόμο ΙΕ', 1989-1990 τοῦ Δελτίου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. Γιὰ τὴν ἄδεια ἀναδημοσίευσής της ἐκφράζονται θερμὲς εὐχαριστίες.]

RbK 1959, λ. *Athen*, 350-390.

Πολοδομική εξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ('Αθῆναι 1960).

Ἐλευσίς. Ἀνασκαφαὶ 1950-1960, *ΑΔ* 16, 1960, 43-60.

Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίῃ, *ΠΑΕ* 1960, 10-15.

Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίῃ, *ΠΑΕ* 1961, 14-18.

Ἀνασκαφαὶ νοτίως τοῦ Ὀλυμπείου, *ΑΔ* 17, 1961-1962, *Χρονικά*, 9-14 (σὲ συνεργασία μὲ Ἰ. Θρεψιάδη).

Μελέτη πρὸς ἀνάδειξιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἐλευσίνος, *ΑΔ* 17, 1961-1962, *Χρονικά*, 44-50.

ΘΗΕ 1962, λ. Ἀθῆναι (Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι), 709-758.

Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίῃ, *ΠΑΕ* 1962, 12-15.

Ὁ ἀνασκαπτός χώρος τῶν Ἀθηνῶν. Βασικὸν ζήτημα τῆς πολοδομίας των, Ἀρχιτεκτονικὴ τεῦχ. 38, 1963, 44-49.

Ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐλευσίνος, *ΠΑΕ* 1963, 29-31.

Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίῃ, *ΠΑΕ* 1964, 3-4.

Acropole et Agora, Fouilles récentes, *Bulletin de la Société des Architectes Diplômés par le Gouvernement*, Mai 1964, 166-171 (σὲ συνεργασία μὲ Α. Frantz).

The Church of St. Dionysios the Areopagite and the Palace of the Archbishop of Athens in the 16th Century, *Hesperia* 34, 1965, 157-202 (σὲ συνεργασία μὲ Α. Frantz).

Mycenaean Tomb beneath the Middle Stoa, *Hesperia* 35, 1966, 55-78 (σὲ συνεργασία μὲ E. Vermeule).

Lo svilippo della città. Tutto su Atene classica (Firenze 1966) 11-26.

Νεοκλασσικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στῆν Ἑλλάδα, ἐκδ. Ἐμπορικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος ('Αθῆναι 1967).

The 'Temple of Apollo Pythios' on Sikinos, *AJA* 73, 1969, 397-422 (σὲ συνεργασία μὲ Η.Α. Thompson καὶ Α. Frantz).

E. Melas (ἐκδ.), *Die Anfänge des Heiligtums von Eleusis, Tempel und Stätten der Götter Griechenlands* (Köln 1970).

Τὸ Γυμνάσιον τοῦ Κυνοσάργους, *ΑΑΑ* III, 1970, 6-14.

Ἐγκυκλοπαιδεία Δομῆ 1970, λ. Ἐλευσίνα, 269-274.

Ἐγκυκλοπαιδεία Δομῆ 1971, λ. Μέγαρα, 202-208.

Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen (Tübingen 1971) (καὶ ἀγγλικὴ μετάφραση).

Ἡ ἐσωτερικὴ διάταξις τοῦ Ἐρεχθείου, *ΑΑΑ* IV, 1971, 77-84.

Ἐγκυκλοπαιδεία Δομῆ 1972, λ. Πειραιεύς, 442-456.

Athènes au fil du temps (Paris 1972).

Πολοδομία (Κλασσικοὶ Χρόνοι), *ΙστΕΕ* Γ', 2, 328-333.

- Γύψινα προπλάσματα ανάπαραστάσεως τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος, *ΠΑΕ* 1973, 217-218.
- Ἡ πυρπόλησις τοῦ Παρθενῶνος ὑπὸ τῶν Ἐρούλων καὶ ἡ ἐπισκευή του κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ, *ΑΕ* 1973, 218-236.
- The Lawcourt ΕΠΙ ΠΑΛΛΑΔΙΩΙ, *Hesperia* 43, 1974, 500-511.
- Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς θέσεως τῶν ἀρχαίων δῆμων τῆς Ἀττικῆς, *ΕΕΠ-ΣΑΠΘ* 6, 2, 1974, 187-192.
- Τρεῖς ναοὶ τῆς Ἀρτέμιδος: Αὐλιδίας, Ταυροπόλου καὶ Βραυρωνίας, *Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern* (Tübingen 1976) 197-205.
- Athens, *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites* (Princeton 1976).
- Πολοδομία καὶ ἀρχιτεκτονική (19ου αἰώνα), *ΙστΕΕ* ΙΓ', 515-528 (σὲ συνεργασία μὲ Ἄ. Κόκκου).
- Ἐρμούπολη. Ἡ δημιουργία μιᾶς νέας πόλης στὴ Σύρο στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, ἐκδ. Ἐμπορικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος (Ἀθήνα 1980) (σὲ συνεργασία μὲ Ἄ. Κόκκου).
- Πῶς ἔκτισαν τὸν Παρθενῶνα, *Τὰ μεγάλα μνημεῖα τοῦ κόσμου*, ἐκδ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν (Ἀθήνα 1980).
- Ἄνασκαφαὶ Ἐλευσίνος, *ΠΑΕ* 1980, 61-63· 1981, 155-156· 1982, 181-182 (σὲ συνεργασία μὲ Γ. Μυλωνᾶ).
- Athens after the Liberation: Planning the New City and Exploring the Old, *Hesperia* 50, 1981, 391-407.
- ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ, *Hesperia* Suppl. 19 (1982) 172.
- Ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Ἐλευσίνα στὸν 8ο καὶ 7ο π.Χ. αἰώνα, *ASAtene* 45, 1983, 323-338.
- Λεξικὸν ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν ὄρων (Ἀθήναι 1986) (σὲ συνεργασία μὲ Ἄ. Ὀρλάνδο).
- Τὸ τετράκογχο οἰκοδόμημα τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ, *Φίλια Ἐπη εἰς Γ.Ε. Μυλωνᾶν Α'* (Ἀθήναι 1986) 343-347.
- Ἄρθρα εἰς Α. Frantz, *The Athenian Agora, Late Antiquity A.D. 267-700, The Athenian Agora* XXIV (Princeton 1988).
- Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika* (Tübingen 1988).

ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΤΡΑΥΛΟΥ ΣΕ ΞΕΝΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

- K. Kourouniotes - H.A. Thompson, The Pnyx in Athens, *Hesperia* 1, 1932.
- A.W. Parsons, A Roman Water-Mill in the Athenian Agora, *Hesperia* 5, 1936.
- H.A. Thompson, Buildings on the West Side of the Agora, *Hesperia* 6, 1937.
- W. Dörpfeld, *Alt-Athen und seine Agora* I-II (Berlin 1937-1939).
- D. Robinson - J.W. Graham, The Hellenic House, *Olynthus* VIII (Oxford 1938).
- H.A. Thompson, The Tholos of Athens and its Predecessors, *Hesperia* Suppl. 4 (1940).
- W.B. Dinsmoor, Observations on the Hephaisteion, *Hesperia* Suppl. 5 (1941).
- A. Parsons, Klepsydra and the Paved Court of the Pythion, *Hesperia* 12, 1943.

- H.A. Thompson - R.L. Scranton, Stoas and City Walls on the Pnyx, *Hesperia* 12, 1943.
- H.A. Thompson, The Odeion in the Athenian Agora, *Hesperia* 19, 1950.
- R.L. Scranton, *Monuments in the Lower Agora, Corinth I, III* (Princeton 1951).
- C. Roebuck, *The Asklepieion and Lerna, Corinth XIV* (Princeton 1951).
- I. Thallon Hill, *The Ancient City of Athens* (London 1953).
- N. Valmin, *Fortidens Athen* (Stockholm 1953).
- R. Martin, *L'urbanisme dans la Grèce antique* (Paris 1956).
- A.W. Lawrence, *Greek Architecture* (London 1957).
- S. Parnicki-Pudelko, *Agora* (Warszawa 1957).
- G. Roux, *Pausanias en Corinthe* (Paris 1958).
- G. Mylonas, *Aghios Kosmas* (Princeton 1959).
- H. Berve - G. Gruben, *Griechische Tempel und Heiligtümer* (München 1961).
- F.J. de Waele, *Corinthe et Saint Paul* (Paris 1961).
- G. Mylonas, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries* (Princeton 1961).
- R.E. Wycherley, *How the Greeks Built Cities* (London 1962).
- R.L. Scranton, *Greek Architecture* (New York 1962).
- Λ. καὶ R. Matton, *Athènes et ses monuments du XVIIe siècle à nos jours* (Athènes 1963).
- A. Procopiou, *Athens, City of the Gods* (1964).
- A. Giuliano, *La cultura artistica delle province della Grecia in età romana* (Roma 1965).
- A. Kriesis, *Greek Town Building* (Athens 1965).
- A. Giuliano, *Urbanistica delle città greche* (Milano 1966).
- C. Kerényi, *Eleusis* (New York 1967).
- S. Immerwahr, *The Neolithic and Bronze Ages, The Athenian Agora XIII* (Princeton 1971).
- A. Frantz, *The Church of the Holy Apostles, The Athenian Agora XX* (Princeton 1971).
- H.A. Thompson - R.E. Wycherley, *The Agora of Athens, The Athenian Agora XIV* (Princeton 1972).
- V.R. d'A. Desborough, *The Greek Dark Ages* (London 1972).
- C.W. Blegen, *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia III* (Princeton 1973).
- E.R. Gebhard, *The Theater at Isthmia* (Chicago 1973).
- H.A. Thompson, The Pnyx in Models, *Hesperia Suppl.* 19 (1982).
- A. Frantz, *The Athenian Agora, Late Antiquity: A.D. 267-700, The Athenian Agora XXIV* (Princeton 1988).

(Σχέδια τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ συνοδεύουν ἐπίσης ἐκθέσεις ἀνασκαφῶν διαφόρων ἐπιστημόνων, δημοσιευμένες σὲ ἑλληνικὰ καὶ ξένα ἀρχαιολογικὰ περιοδικά.)

ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ ΝΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΟΥΝ

ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΜΑΝΟΛΗ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ

*Βεργίνα II. 'Ο τάφος μὲ τὴν τοιχογραφία
τῆς ἀρπαγῆς τῆς Περσεφόνης*

ΝΤΟΡΑΣ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

Μυκηναικὸς πολιτισμὸς

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗ

Βυζαντινὲς τοιχογραφίες τῆς Μέσα Μάνης

ΧΡΗΣΤΟΥ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Μικρὰ κείμενα

ΕΡΣΗΣ ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ

*'Ο Ἅγιος Γεώργιος τῶν Ἑλλήνων
στὴ Βενετία. Ἱστορία καὶ Ἀρχιτεκτονική,
1536-1577*

ΚΛΑΙΡΗΣ ΠΑΛΥΒΟΥ

*'Ακρωτήρι Θήρας. Ἡ Οἰκοδομικὴ Τέχνη
σπὴν ὑστεροκυκλαδικὴ ἀρχιτεκτονικὴ*

ΜΑΡΙΑΣ ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΓΚΟΦΑ

'Η νεολιθικὴ Νέα Μάκρη. Κεραμεικὴ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ.

ΒΕΝΕΤΑ

*The Ancient Heritage and the Historic
Cityscape in a Modern Metropolis*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

ERNST BUSCHOR

*Τὸ ἑλληνιστικὸ πορτραῖο
Μετάφραση Γεωργίου Σ. Δοντῆ*

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΥ

*'Η προϊστορικὴ κατοίκηση τῆς Ἑλλάδος
καὶ ἡ γένεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΤΑΝΟΥΛΑ

*Τὰ προπύλαια τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης
κατὰ τὸν Μεσαίωνα*

ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ

*'Ακρωτήρι Θήρας. Οἱ τοιχογραφίες
τῆς Δυτικῆς Οἰκίας*

ΘΕΟΔΟΣΙΑΣ ΤΙΒΕΡΙΟΥ

*Τὸ μικρὸ τόξο τοῦ Γαλερίου στὴ Θεσσαλο-
νίκη*

MASSIMO VITTI

*Τὸ πολεοδομικὸ σχέδιο τῆς ἀρχαίας Θεο-
σσαλονίκης*

ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΩΝΑΣΟΓΛΟΥ

*Μυκηναικὸ κυριακὸ συγκρότημα στὴ δέση
τοῦ Μουσείου Μυκηνῶν*

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

'Αρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1993, τόμος 132

Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1991, τόμος 146

Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1992, τόμος 147

'Ο Μέντωρ, τόμος 1994, τεύχη 29-32

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΔΗΓΟΙ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

*'Ο Μαραθῶν. Σειρὰ « Ἀρχαῖοι Τόποι
καὶ Μουσεία τῆς Ἑλλάδος», ἀρ. 4*

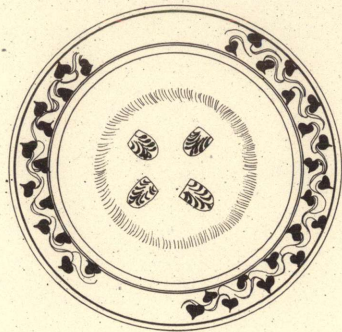
ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡΙΘ. 137

Γ' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΜΕΝΑ ΣΥΝΟΛΑ - ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ
24-27 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1991 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΚΕΙΜΕΝΑ

ΑΘΗΝΑΙ 1994

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡΙΘ. 137

Γ' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΜΕΝΑ ΣΥΝΟΛΑ - ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ
24-27 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1991 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1994

